

# Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska



## Seria II

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

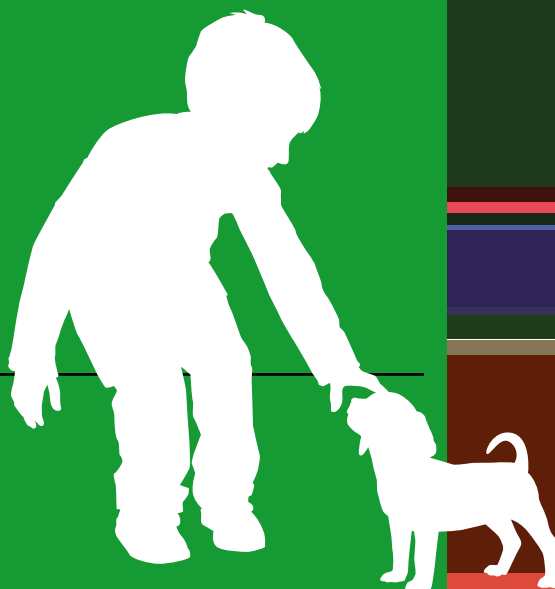
## TOM 2

Joanna Matejczuk

# Opieka i wychowanie

## Wiek przedszkolny

wiek: 2/3–5/6 lat



**KAPITAŁ LUDZKI**  
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

**IBE**



*entuzjaści  
edukacji*

**UNIA EUROPEJSKA**  
EUROPEJSKI  
FUNDUSZ SPOŁECZNY



# Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – seria II.

## Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Tom	1	2	3
Faza rozwoju	Wczesne dzieciństwo	Wiek przedszkolny	Wczesny wiek szkolny
Wiek w latach	0–2/3	2/3–5/6	5/6–8/9
Miejsce	Dom/środowisko okołodomowe/ żłobek	Dom/środowisko okołodomowe/ przedszkole	Dom/szkoła podstawowa kl. I–III/ środowisko okołoszkolne
Obszary zadań / wyzwań rozwojowych	<ul style="list-style-type: none"> <li>uczenie się przyjmowania pokarmów stałych, kontrolowania ciała, osiągnięcie stabilności fizjologicznej</li> <li>formowanie się relacji przywiązania</li> <li>nabywanie zdolności do samoregulacji emocjonalnej</li> <li>uczenie się chodzenia, manipulowania i mówienia</li> <li>uczenie się różnic związanych z płcią i zasad zachowania</li> <li>formowanie się prostych pojęć dotyczących rzeczywistości</li> <li>rozwój języka – symboliczna funkcja języka i zabawa symboliczna</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>doskonalenie sprawności fizycznych</li> <li>fantazja, wyobraźnia i tworzenie</li> <li>odkrycie granicy fikcja – rzeczywistość</li> <li>uczenie się obcowania z rówieśnikami</li> <li>pojawienie się zabaw i gier grupowych łączących fantazję z kooperacją</li> <li>uczenie się rozróżniania dobra/zła oraz rozwijanie się sumienia i empatii</li> <li>identyfikacja z własną płcią</li> <li>odkrycie zasady stałości</li> <li>opanowanie umiejętności klasyfikacji i kombinatoryki</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>uczenie się odpowiedniej roli płciowej</li> <li>rozwijanie się podstawowych sprawności szkolnych – czytania, pisanie i liczenia</li> <li>rozwijanie się pojęć naturalnych, niezbędnych w codziennym życiu</li> <li>rozwijanie się sumienia, moralności, skali wartości</li> <li>osiąganie podstaw niezależności osobistej</li> <li>rodzi się samoświadomość i poczucie samoskuteczności</li> <li>rozwijanie się postaw wobec grup i instytucji</li> </ul>
Obszary opieki i wychowania	<ul style="list-style-type: none"> <li>dobra opieka nad małym dzieckiem wyrasta z trafnego rozpoznania jego potrzeb</li> <li>jeśli potrzeby dziecka są zaspokajane, to kontakt z opiekunem jest źródłem doświadczeń, dzięki którym zyskuje poczucie akceptacji i bezpieczeństwa, potrafi ufać innym oraz budować bliskie relacje z innymi ludźmi</li> <li>jednocześnie dziecko pozostaje osobą autonomiczną i staje się bardziej odważne w poznawaniu świata oraz samodzielne w zaspokajaniu swoich potrzeb</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>dziecko jest gotowe do podejmowania nowych działań, ale ma problem z rozgraniczaniem świata fantazji od rzeczywistego, z planowaniem działania i doprowadzaniem go do końca</li> <li>pomagają w tym zadania stawiane przez dorosłych oraz wsparcie okazywane przy ich wypełnianiu</li> <li>dorosły musi jednak coraz bardziej wycofywać się z bezpośredniej pomocy</li> <li>samodzielność w coraz to nowych obszarach działania to podstawa rodzącej się u dziecka inicjatywy</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>ważnym zadaniem dorosłych – przede wszystkim rodziców i wychowawców – jest stopniowe wprowadzanie dziecka w świat racjonalnych działań</li> <li>dzieje się to przez coraz szersze dzielenie się z nim własnym doświadczeniem życiowym i zawodowym przede wszystkim w planowaniu działań i organizowaniu warunków ich realizacji</li> <li>ważne jest towarzyszenie dziecku w przeżywaniu sukcesów i wspieranie w doświadczaniu porażek oraz czas poświęcony na wyjaśniające rozmowy</li> </ul>
Priorytet	<b>opieka</b>	<b>opieka/ wychowanie</b>	<b>wychowanie/ opieka</b>

# Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

---

## Seria II

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

## TOM 2

---

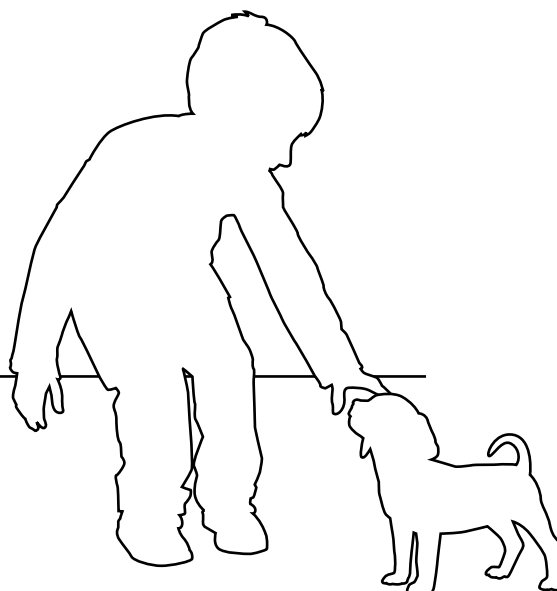
Joanna Matejczuk

# Opieka i wychowanie

## Wiek przedszkolny

wiek: 2/3–5/6 lat

---



Redakcja serii Niezbędnik Dobrego Nauczyciela:  
prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska, Zespół Wczesnej Edukacji, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Autor Tomu 2 serii II pt.: *Opieka i wychowanie. Wiek przedszkolny*  
dr Joanna Matejczuk, Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzent:  
prof. dr hab. Maria Ledzińska, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

Wydanie I Tom 2

Wydawca:  
Instytut Badań Edukacyjnych  
ul. Górczewska 8  
01-180 Warszawa  
Tel. +48 22 241 71 00; [www.ibe.edu.pl](http://www.ibe.edu.pl)

©Copyright by Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014  
ISBN – 978-83-61693-67-3

Korekta, skład, łamanie, druk:  
Business Point Sp. z o.o.  
ul. Erazma Ciołka 11A/302  
01-402 Warszawa  
Tel. +48 22 188 18 72  
[biuro@businesspoint.pl](mailto:biuro@businesspoint.pl)  
[www.businesspoint.pl](http://www.businesspoint.pl)

Projekt okładki oraz koncepcja graficzna serii:  
Beata Czapska, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Publikacja opracowana w ramach projektu systemowego: *Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego* współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych

Wzór pasów łowickich wykorzystanych w publikacji zainspirowany ilustracją z książki:  
Świątkowska, J. (1953). *Strój łowicki*, seria „Atlas Polskich Strojów Ludowych”, t. 7, cz. IV Mazowsze i Sieradzkie, z. 2,  
Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

Publikacja została wydrukowana na papierze ekologicznym

Egzemplarz bezpłatny

## Spis treści

<b>Wstęp</b>	5
<b>Rozdział 1. Zadania rozwojowe a cele wychowania dziecka w wieku przedszkolnym</b>	7
1.1. Wprowadzenie, czyli o samodzielności w poznawaniu siebie i świata	7
1.2. Pomiędzy inicjatywą a sumieniem	7
1.3. Poruszanie się w świecie realnym i w świecie fantazji	12
Najważniejsze...	17
<b>Rozdział 2. Pułapki w wychowaniu dziecka w wieku przedszkolnym</b>	19
2.1. Wprowadzenie, czyli o pułapkach pseudowychowania w rodzinie i przedszkolu	19
2.2. <i>Musisz być grzecznym dzieckiem</i> , czyli o wychowaniu dla innych ludzi	19
2.3. <i>Jesteś wyjątkowy</i> , czyli o wychowaniu „ponad” innymi ludźmi	21
2.4. <i>Sam jak palec</i> , czyli o wychowaniu bez innych ludzi	22
Najważniejsze...	25
<b>Rozdział 3. Zadania rodziców i innych dorosłych jako wychowawców</b>	27
3.1. Wprowadzenie, czyli o tym, dlaczego dziecku potrzebni są różni dorośli	27
3.2. Rola i zadania rodziców, czyli przyjaciele czy strażnicy w procesie wychowania	27
3.3. Rola i zadania dziadków, czyli czy dziadkowie są tylko od rozpieszczania	34
3.4. Rola i zadania pracowników przedszkola, czyli o otwarciu okna na świat	37
Najważniejsze...	40
<b>Rozdział 4. Rola społecznego otoczenia rodziny i przedszkola w procesie wychowania dziecka</b>	41
4.1. Wprowadzenie, czyli o wychowaniu do samodzielności	41
4.2. Rola rodziny i przedszkola w wychowaniu do samodzielności	41
4.3. Rola rodziny i przedszkola w rozwoju samoregulacji i motywacji wewnętrznej	46
4.4. Rola rodziny i przedszkola w procesie socjalizacji dziecka	48
4.5. Komputer, słodycze i telewizja, czyli dziecko przedszkolne w świecie pokus	52
Najważniejsze...	54
<b>Zakończenie</b>	55
<b>Warto przeczytać...</b>	56
<b>Korzystano z...</b>	57



Kuba Kleka, 8 lat, TATA



Maciej Matejczuk, 5 lat, DZIADEK ROMAN



Tosia Cuske, 5 lat, BABCIA I DZIADEK

## Wstęp



*Świat dziecka to krajobraz o mocnych i czystych barwach, bezpieczeństwo i katastrofa występują w nim równolegle. W tym świecie jest miejsce na wszystko, wszystko jest możliwe.*

Tove Jansson

Wchodząc w wiek przedszkolny, dziecko posiada już ważne doświadczenia, zdobyte we wcześniejszym okresie życia, a związane z autonomią i wolną wolą, z odkrywaniem świata i siebie oraz z poruszaniem się w świecie innych ludzi. Dziecko odkryło już, że jego wola spotyka się, czasem boleśnie, z wolą innych ludzi. Jeśli wcześniejsze kryzysy rozwojowe zostały rozwiązane pozytywnie, nauczyło się również ufać sobie i światu oraz przejawiać swoją wolę i autonomię przy jednoczesnym poszanowaniu woli i autonomii innych ludzi.

Dziecko zdążyło się także dowiedzieć, że wolę można wyrażać w bezpieczny dla siebie i innych sposób, że autonomia jest zasobem, a nie ograniczeniem, i że przy wsparciu innych osób można uczyć się wyrażać własną wolę i radzić sobie z tego konsekwencjami. I choć pojawia się jeszcze wiele trudności w obszarze wyrażania woli, dziecko ma nadzieję, że można nad tym obszarem pracować, rozwijając i swoją niezależność, i dobre relacje społeczne. Z tym zasobem wkracza w wiek przed-

szkolny, aby korzystając z własnej autonomii i wolnej woli, stawiać sobie cele i dążyć do ich realizacji. Wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym wymaga od dorosłego z jednej strony uwzględnienia specyfiki rozwoju w tym okresie życia oraz świadomości najważniejszych zadań, które w tym czasie dziecko musi zrealizować, z drugiej zaś zrozumienia faktu, że powinien on pomagać dziecku przygotowywać się do samodzielnego życia i poruszania się w złożonej rzeczywistości. Ważnym zadaniem dorosłych jest towarzyszenie dziecku w przezwyciężeniu kolejnego kryzysu rozwojowego, który rozgrywa się między przejawianiem i poskramianiem własnej fantazji i inicjatywy oraz między walką o realizację własnych pragnień a dostosowaniem się do norm i wymagań społecznych, coraz wyraźniej formu-

wanych przez otoczenie.

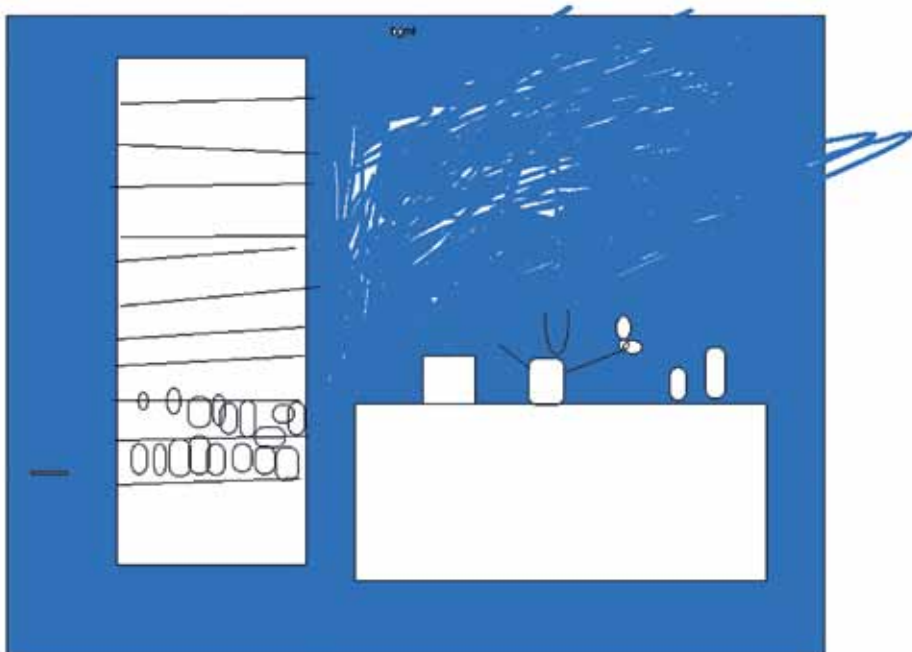
Wiek przedszkolny to również czas, kiedy dziecko jest nie tylko chętne, ale i coraz bardziej gotowe do podejmowania nowych działań i brania odpowiedzialności za siebie, przestrzeń wokół siebie oraz innych ludzi – ma silną potrzebę doświadczenia samodzielności i jest na to gotowe. Wychowanie do samodzielności promuje przekonanie,

że dziecko potrzebuje od dorosłych przestrzeni, przyzwolenia i wsparcia, aby tej samodzielności doświadczać – w świecie realnym oraz w świecie fantazji i zabawy. Samodzielność stanowi bowiem ważny element rodzącej się inicjatywy oraz postawy prospołecznej, a także staje się w tym czasie, czyli między 2/3 a 5/6 rokiem życia dziecka, istotną podstawą poznawania siebie, innych ludzi oraz zasad życia społecznego.

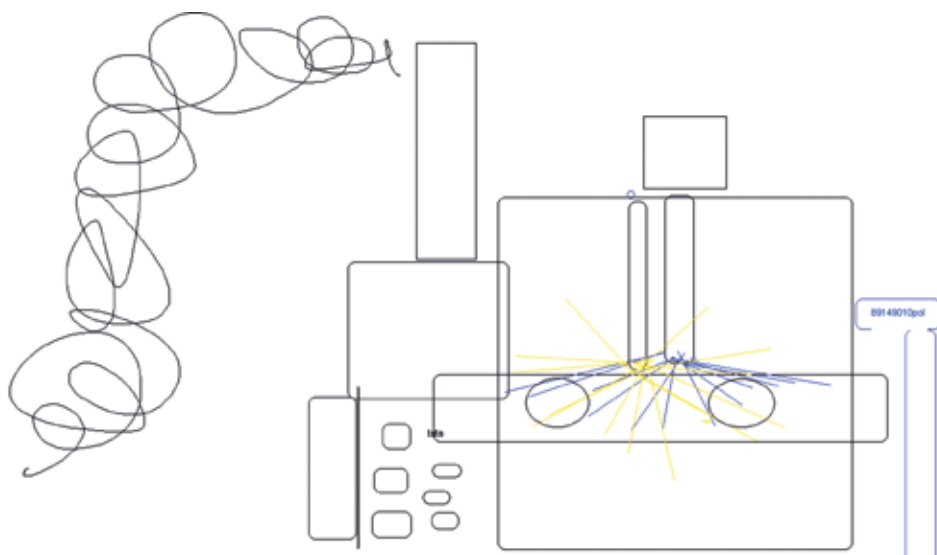
### Słowa klucze

motywacja zewnętrzna/wewnętrzna  
nastawienie na cel/na proces  
poczucie winy  
samodzielność  
samoświadomość  
socjalizacja wtórna  
socjalizacja nastawiona na program/  
na osobę  
sumienie

Dziecko jest gotowe do podejmowania nowych działań, ale ma problem z rozgraniczaniem świata fantazji od świata rzeczywistego, z planowaniem działania i doprowadzaniem go do końca. Pomagają w tym zadania stawiane przez dorosłych oraz wsparcie okazywane przy ich wypełnianiu. Dorosły musi jednak coraz bardziej wycofywać się z bezpośredniej pomocy. Samodzielność to podstawa rodzącej się u dziecka inicjatywy.



Michał Appelt, 5,5 roku, SKLEP



Michał Appelt, 6 lat, MASZYNA W FIRMIE TATY



# 1

## Rozdział



### Zadania rozwojowe a cele wychowania dziecka w wieku przedszkolnym

#### 1.1. Wprowadzenie, czyli o samodzielności w poznawaniu siebie i świata

Dziecko w wieku przedszkolnym chce być inicjatorem i sprawcą działań, chce doświadczać przyjemności z podejmowanych samodzielnie wysiłków, a także czerpać satysfakcję z ich efektów – w świecie realnym i w świecie zabawy. Potrzebuje również tego, by móc w bezpieczny sposób poznawać innych ludzi, współdziałać z nimi i spotykać się, czasem przez konfrontację, z zasadami i wymaganiami społecznymi, które staną się podstawą i budulcem jego kształtującego się sumienia, a także rodzącej się postawy prospołecznej.

Praca wychowawcza, głównie rodziców, polega w tym okresie życia dziecka na stworzeniu optymalnie wielu bezpiecznych i zróżnicowanych okazji do samodzielnego, ale nie samotnego, poznawania otoczenia oraz podejmowania działań, które staną się pierwszymi eksperymentami na drodze do pełnienia ról i wywiązywania się z zadań społecznych w przyszłości. Do-

świadczanie siebie jako inicjatora i sprawcy działań, który potrafi realizować własne pragnienia, szanując jednocześnie potrzeby i granice autonomii innych ludzi, stanowi podstawę satysfakcjonującego doświadczenia rzeczywistości, odkrywania siebie i znajdowania swojego miejsca w świecie na każdym kolejnym etapie rozwojowym.

Stanowi także podstawę poczucia kompetencji i adekwatnej samooceny, które będą się krystalizowały i umacniały w następnym okresie jego życia, czyli we wczesnym wieku szkolnym, kiedy to dziecko będzie uczniem klas I–III szkoły podstawowej.

#### 1.2. Pomiędzy inicjatywą a sumieniem

W każdym okresie rozwojowym dziecko zaprasza dorosłych do zmierzenia się z nowym wyzwaniem w obszarze wychowania. W tym znaczeniu rodzic/opiekun musi się rozwijać razem z dzieckiem. Tematy, które stają się w tym czasie dominujące, są wyznaczone przez kryzysy rozwojowe, przez które dziecko przechodzi na każdym kolejnym etapie swego życia. Problem, który stoi w centrum kryzysu rozwojowego, wyznacza obszar największej wrażliwości i podatności dziecka na oddziaływanie otoczenia, a także charakter aktywności dorosłych i ich zadania – w wieku przedszkolnym jest to przede wszystkim rodząca się u dziecka inicjatywa i kształtujące się sumienie.

Zmagania wychowawcze dorosłych będą w okresie przedszkolnym w dużej mierze odbywały się „między inicjatywą a sumieniem” dziecka. Kształtująca się inicja-



tywa i rozwijające się sumienie z równą intensywnością będą się wkradły w myśli, przeżycia, działania i dylematy dziecka, a także w sferę budowania jego relacji z otoczeniem społecznym. Są to również dwa najbardziej wrażliwe obszary zmian w wieku przedszkolnym, co oznacza, że podlegają intensywnemu rozwojowi i są w związku z tym szczególnie podatne zarówno na prawidłowe, jak i nieprawidłowe oddziaływanie otoczenia. Mogą być bardziej niż wcześniej narażone na zranienia, nadużycia i zaniedbania. Z tego też względu wymagają szczególnej uważności dorosłych, zajmujących się opieką i wychowaniem dziecka między 2/3 a 5/6 rokiem życia.

W funkcjonowaniu dziecka widać chęć „wciskania się” wszędzie, wkradania, pytania, poznawania, dociekania, dotykania, smakowania każdego skrawka świata. Dziecko staje się małym „intruzem” poznawczym i społecznym. Rodzice doświadczają tego w sytuacjach zadawania łatwiny pytań na każdy temat, chęci poznania, dowiedzenia się i doświadczenia tego, co naokoło dziecka. Wygląda to tak, jakby wszystkie przedmioty, przesterżeni i inni ludzie kusili dziecko i budziły w nim nieokiełznaną ciekawość i chęć poznania.

Zadanie stojące przed dorosłymi w związku z silnie pobudzoną u dziecka potrzebą przejawiania własnej inicjatywy nie jest łatwe. Polega przede wszystkim na chęci i gotowości do zachowania w działaniach wychowawczych równowagi między tendencją do przyzwolenia na przejawianie przez dziecko inicjatywy i związane z tym eksperymenty a dyscyplinowaniem go i wsparciem na drodze jej poskramiania, kiedy sytuacja będzie tego wymagała. Co więcej, wymaga to od dorosłych także pobudzania obszaru samoregulacji tak, aby dziecko nauczyło się samodzielnie regulować przejawianie i poskramianie inicjatywy, szanując własne pragnienia oraz zważając na potrzeby i pragnienia innych ludzi oraz okoliczności działania i szerszy kontekst społeczny.

W konsekwencji nieustannego przejawiania i uczenia się hamowania swojej inicjatywy przy rozumnej obecności i kontroli oraz dostosowanym do jego potrzeb wsparciu dorosłych dziecko:

- będzie w stanie w przyszłości czerpać radość z obmyślania różnych wariantów planowanych i podejmowanych działań
- samo będzie chętnie poszukiwać obszarów

## Inicjatywa

**Doświadczenie tworzenia sytuacji, inicjowania działań i zmieniania rzeczywistości, zarówno w świecie realnym, jak i w świecie wyobrażeń i fantazji, jest to wielka siła, która popycha dziecko do aktywności, realizowania własnych pragnień, dążenia do osiągnięcia celów, nawet, gdy może się to wiązać z niepewnością, niebezpieczeństwem i ryzykiem.**

Na podstawie: Sękowska, 2000.

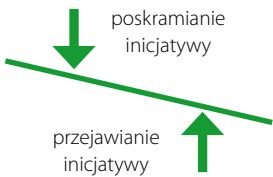
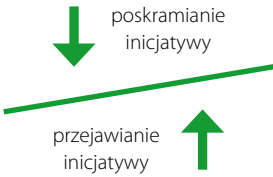
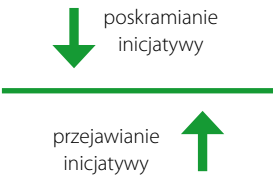
## Sumienie

**Spójny system zinternalizowanych (uwewnętrznionych) norm moralnych, który jest podstawą ocen moralnych działań dokonanych, dokonywanych lub zamierzonych. Sumienie ocenia i wartościuje postępowanie. Nakazy i zakazy sumienia są nabywane w procesie rozwoju – u dzieci dochodzi do przejścia i uwewnętrznienia standardów dobra i zła obowiązujących w społeczeństwie, w jakim żyją. Sumienie możemy traktować jako „strażnika” zachowania, gdyż jest ważnym elementem wewnętrznej kontroli postępowania.**

Na podstawie: Reber, 2000, s. 381 i 720.

**Tabela 1**

**Przejawianie i poskramianie inicjatywy przez dorosłych – konsekwencje dla rozwoju dziecka**

Rodzaj relacji	Opis	Efekty
<p><b>sprzyjający nadmiernemu przejawianiu inicjatywy przez dziecko</b></p> 	<ul style="list-style-type: none"> <li>• koncentracja na realizacji własnych pragnień, celów, zamierzeń</li> <li>• nieuwzględnianie potrzeb i pragnień innych ludzi w podejmowanych działaniach</li> <li>• trudności w synchronizacji własnych celów z celami innych ludzi lub wymaganiami sytuacji</li> <li>• niski stopień refleksji nad społeczno-emocjonalnymi konsekwencjami własnych działań</li> </ul>	<p>w efekcie trudności w przestrzeganiu reguł społecznych</p> <p>w efekcie odczuwanie trudności w obszarze przejawiania zachowań prospołecznych, altruistycznych czy empatycznych</p> <p>w efekcie liczne konflikty oraz agresja bądź lęk w reakcji na pojawiające się ograniczenia</p> <p>w efekcie kształtowanie się postaw aspołecznych, a niekiedy antyspołecznych</p>
<p><b>sprzyjający poskramianiu inicjatywy dziecka</b></p> 	<ul style="list-style-type: none"> <li>• duża koncentracja na ocenach moralnych własnych czynów i rezygnacja z własnych pragnień na rzecz spełnienia oczekiwań i wymagań społecznych</li> <li>• trudności w obszarze identyfikacji własnych pragnień, rozpoznawania swoich potrzeb, wyznaczania celów</li> </ul>	<p>w efekcie kształtowanie się postawy „nadmiernie grzecznego” i „posłusznego” dziecka</p> <p>w efekcie częste odczuwanie poczucia winy, obwinianie siebie, stosowanie różnych form karania siebie</p>
<p><b>sprzyjający utrzymaniu równowagi między przejawianiem i poskramianiem inicjatywy dziecka</b></p> 	<ul style="list-style-type: none"> <li>• dziecko mieści w sobie dwie przeciwstawne tendencje: przejawiania i poskramiania inicjatywy i radzi sobie z wynikającymi z tego napięciami</li> <li>• zarówno inicjatywa, jak i sumienie stają się sprzymierzeńcem dziecka</li> </ul>	<p>dziecko ma poczucie, że można przejawiać własną inicjatywę i realizować swoje pomysły bez poczucia winy, i jednocześnie, że można realizować własne pragnienia w sposób akceptowany społecznie</p>

Na podstawie: Erikson, 2004; Smykowski, 2005a, 2005b.

- własnej aktywności i wyznaczać sobie cele
- zyska wewnętrzny mechanizm do powstrzymywania własnych działań
- zyska barometr do uważnego poruszania się w świecie innych ludzi, ich potrzeb i wartości.

Obszar ryzyka dla wychowania dotyczy w tym wieku trudności w zachowaniu równowagi między przejawianiem a poskramianiem inicjatywy przez dziecko. Jakakolwiek forma nadmiernej koncentracji bądź na przyzwalaniu, niezależnie od okoliczności, na pomysły dziecka, bądź na hamowaniu tej inicjatywy, bo „nie ma czasu”, „nie wolno”, „nie wypada”, może skutkować poważnymi konsekwencjami dla przebiegu procesu rozwoju dziecka.

Równoległe z rodzącą się inicjatywą równie wrażliwym obszarem staje się sumienie. U dziecka pojawia się gotowość do rozumienia i przestrzegania zasad oraz norm społecznych, a także do dokonywania oceny moralnej własnych pomysłów i działań oraz zwracania uwagi na oceny wydawane przez innych, szczególnie osoby najbliższe. Oceny te oraz normy i wartości przekazywane przez rodziców i inne osoby znaczące stają się w tym właśnie okresie rozwoju podwaliną (kamieniem węgielnym) moralności.

Narodziny sumienia, które dokonują się właśnie w wieku przedszkolnym, będą oznaczały zwiększającą się gotowość dziecka do poznawania i dosto-

## TROCHĘ TEORII...

### W jaki sposób powstaje system ocen moralnych, czyli jak rodzi się sumienie?

Zasady i normy moralne są nabywane w długim procesie rozwoju. W psychologii powstały trzy sposoby wyjaśnienia mechanizmu ich nabywania.

1. Według pierwszego z nich, zgodnie z teorią Freuda, powstanie sumienia wyjaśnia się za pomocą pojęcia *superego*, wyłaniającego się w wieku przedszkolnym. Rozwija się ono w wyniku identyfikacji z rodzicami i uwewnętrznienia, czyli internalizacji, ich wartości. Ważnym czynnikiem jest sposób karania i nagradzania czynów dziecka przez osoby znaczące, głównie rodziców. Równoległe do sumienia i także pod wpływem ocen, płynących od osób znaczących, tworzy się i rozbudowuje ideał własnego ja (*ja idealne*). Ta warstwa osobowości decyduje o przeżywaniu poczucia winy lub dumy.
2. Drugi sposób wyjaśnienia mechanizmu nabywania moralności przedstawili behawioryści. Według nich sumienie powstaje, jak każde ludzkie zachowanie, pod wpływem warunkowania, jako efekt zastosowanego systemu kar i nagród (nagradzamy pożądane, a karzemy niepożądane zachowania), lub pod wpływem naśladowania (imitacji) obserwowanych zachowań; jest to uczenie się dziecka przez obserwację zachowań ważnych dla niego dorosłych lub innych dzieci.
3. Trzeci sposób wyjaśnienia to interpretacja w nurcie poznawczo-rozwojowym, mówiąca, że dziecko pod wpływem licznych i różnorodnych interakcji ze światem, poprzez myślenie i działanie, samo konstruuje znaczenia, tworzy umysłowe narzędzia do interpretacji i oceny działań jako dobre lub złe, i w ten sposób kształtuje się w nim gotowość do moralnych ocen rzeczywistości, w tym własnego zachowania.

Na podstawie: Szewczuk, 1998.

## TROCHĘ TEORII...

### Wstyd i poczucie winy

- Poczucie winy pojawia się pod wpływem uwewnętrznionych i przyswojonych norm moralnych. Uznaje się, że poczucie winy jest czymś więcej niż tylko strachem przed karą z zewnątrz, gdyż pojawia się jako wewnętrzne karanie samego siebie. Poczucie winy jest bardziej uwewnętrznione niż wstyd.

- Wstyd jest odczuwany pod wpływem tego, że inni ludzie wiedzą i widzą nieodpowiedni czyn, natomiast poczucie winy powstaje jako ocena wewnętrzna, nawet pod nieobecność bezpośredniej oceny innych osób.
- Poczucie winy może pojawiać się pod wpływem spostrzegania siebie jako osoby popełniającej okropne czyny; odczuwana wina sprawia, że dziecko chce karać siebie za swoje czyny, porażki i destrukcyjne myśli.

Na podstawie: Sękowska, 2000.

sowywania się do zasad, norm i reguł społecznych oraz wymagań innych (zwłaszcza znaczących) osób. W tym czasie dochodzi również do uwewnętrznienia ocen moralnych własnych działań oraz oceny siebie jako sprawcy działań w odniesieniu do wymagań społecznych.

Dziecko uwewnętrznia oceny przekazywane mu świadomie i nieświadomie,

w sposób werbalny i niewerbalny, bezpośredni i pośredni przez znaczących dla niego dorosłych.

Na tej podstawie nie tylko uczy się społecznych standardów postępowania, ale wyrabia sobie zdanie o sobie i swoich działaniach. Może to stanowić albo podstawę 1) kształtowania się poczucia panowania nad otoczeniem, poczucia dumy i budowania

realistycznej samooceny w przyszłości, gdy działania dziecka spotykają się z uznaniem otoczenia, albo 2) przyczynić się do funkcjonowania i oceny samego siebie w atmosferze odczuwanego nadmiernego poczucia winy za przejawianą inicjatywę, zadawane pytania, ujawniane pragnienia. To poczucie winy może obejmować zarówno doświadczenia ze świata realnego, jak i ze świata własnych fantazji i wyobraźni.

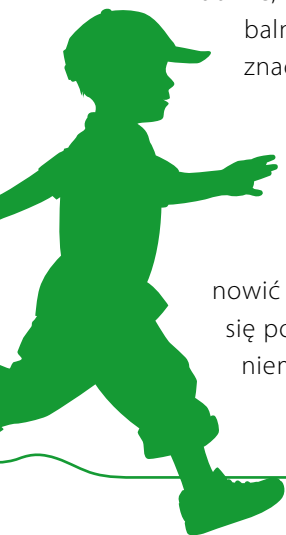
Czynnikiem ryzyka, sprzyjającym pojawieniu się poczucia winy, będą metody wychowawcze stosowane przez rodziców i nauczycieli dziecka, w których dominuje:

1. zawstydzanie, poniżanie, wyśmiewanie dziecka, jego działań i ich rezultatów: efektem może być ograniczanie naturalnej

### Poczucie winy

Stan emocjonalny wywołany przez świadomość przekroczenia norm moralnych.

Na podstawie: Reber, 2000, s. 829.



dziecięcej spontaniczności, kreatywności, chęci stawiania sobie celów i ich realizacji, bowiem zahamowany zostaje wtedy rozwój inicjatywy jako podstawowej dla wieku przedszkolnego kluczej kompetencji

- stawianie nadmiernych wymagań oraz poddawanie dziecka ciągłym ocenom i krytyce: w efekcie może dojść do rozdźwięku w samoocenie dziecka, czyli między tym, jakie dziecko jest, a tym, jakie chciałoby być (rozdźwięk między *ja realnym* i *ja idealnym*), by spełniać oczekiwania dorosłych i „zasłużyć” sobie na ich miłość i uznanie.

Pozytywnym, z kolei, efektem zachowania równowagi między obydwoma kluczowymi dla wieku przedszkolnego obszarami – inicjatywą i sumieniem – przy jednoczesnej wrażliwości dorosłych na nie będzie gotowość dziecka, a w przyszłości dorosłego człowieka, do samodzielnego stawiania sobie celów i wytrwałego, twórczego ich realizowania, bez zapominania o wrażliwości na potrzeby innych ludzi oraz gotowości do rozumienia i bezpiecznego dla siebie i innych poruszania się w świecie zasad i norm społecznych.

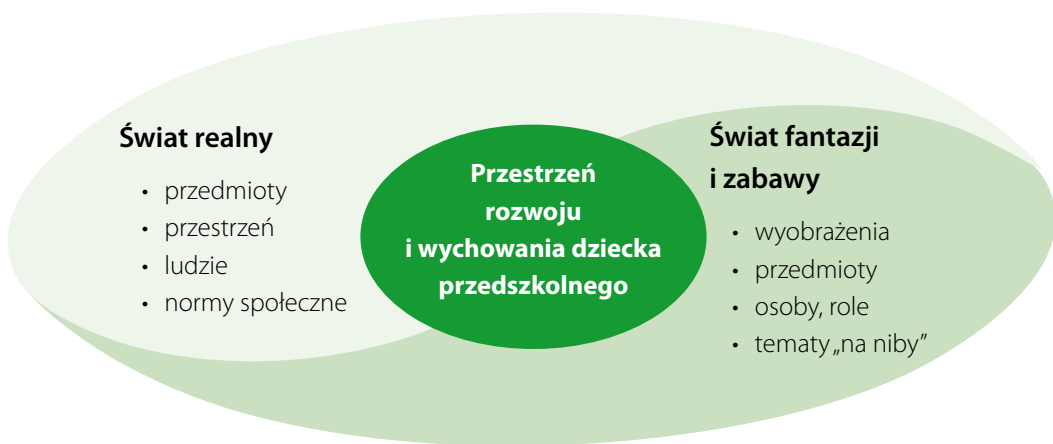
### 1.3. Poruszanie się w świecie realnym i w świecie fantazji

Dziecko w wieku przedszkolnym odczuwa wielki głód poznawania świata, zadawania pytań, sprawdzania i testowania rzeczywistości. Dodatkowo w tym okresie jego świat poszerza się o świat wyobraźniowy, świat fantazji i zabawy – przy czym obydwa kuszą i zapraszają, obydwa są ważne dla jego rozwoju w tym okresie. W wieku przedszkolnym to zabawa, traktowana jako najważniejsza forma aktywności, staje się wielkim i ważnym pomostem, który pomaga dziecku zaspokajać własne pragnienia, stawiać sobie cele i je realizować, eksperymentować, wcielać się w różne role i ćwiczyć je, zarówno w świecie realnym, jak i w świecie fantazji.

Dzięki zabawie, szczególnie tej „na niby”, dziecko może doświadczać rzeczywistości, która je otacza obiektywnie, i testować ją, ale może również pójść krok dalej i tworzyć (wymyślać) oraz aktywnie przeżywać sytuacje, które powstają w jego umyśle, jako sytuacje wyobrażone. Dziecko może tam wcielać się w różne role, stawać się kimkolwiek chce, w dowolnie przez

**Tabela 2**  
**Zakłócenie w obszarze zabawy i doświadczenia świata fantazji**

Obszar zakłóceń	Konsekwencje
<p><b>Bez świata zabawy i fantazji:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>zbyt duży nacisk na „bycie racjonalnym małym dorosłym”</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>dziecko zostaje pozbawione możliwości realizacji swoich pragnień w zabawie</li> <li>najczęściej jest zmuszane do pełnienia innej roli, np. zbyt szybko musi przyjąć rolę ucznia, osoby wypełniającej obowiązki</li> </ul>
<p><b>Tylko w świecie zabawy i fantazji:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>zbyt mały nacisk na konfrontowanie świata zabawy i świata realnego</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>dziecko ma mało okazji, żeby satysfakcjonująco uczestniczyć w sytuacjach realnych</li> <li>jest wyobcowane społecznie</li> <li>jest zmuszone do realizacji swoich potrzeb i pragnień tylko w świecie fantazji</li> <li>pojawiają się tendencje do uciekania w świat nierealny, wymyślony</li> </ul>



**Rysunek 1. Przestrzeń rozwoju dziecka – między światem fantazji a światem realnym.**

siebie stworzonej rzeczywistości, oglądać siebie i świat z różnych perspektyw.

Zabawa pełni ważną rolę zarówno w rozwoju poznawczym, jak i emocjonalno-społecznym. Dziecko przedszkolne w podobnym stopniu kuszone jest niezwykłością świata zewnętrznego obiektywnego oraz potencjałem świata fantazji, ale dopiero uczy się poruszać między nimi i odkrywa dzielącą je granicę. Nauka poruszania się między tymi światami jest jednym z głównych zadań wychowawczych dorosłych. Ten ciągły transfer – pomiędzy światem realnym a światem fantazji, fikcji – jest bardzo korzystny, gdyż:

1. pomaga przenosić nabywane i testowane w zabawie kompetencje do sytuacji realnych
2. stwarza możliwość odchodzenia od świata mocno

osadzonego w rzeczywistości obiektywnej, zmysłowej do świata, który może powstawać w umyśle, najpierw dzięki wyobraźni, a później dzięki rozwijającej się refleksji.

Zagrożeniem dla rozwoju dziecka w tym czasie będzie zarówno pozbawienie go doświadczeń płynących z zabawy, jak i ograniczenie możliwości poznawania, rozumienia i interpretowania świata realnego, czy wreszcie (a może przede wszystkim) zaniedbanie procesu uczenia się poruszania między światem zabawy i fantazji.

Konsekwencjami zaburzeń równowagi między światem zabawy a światem realnym, to znaczy gdy brak zabawy lub gdy dziecko porusza się tylko bądź głównie w świecie fantazji, są:

- brak elastyczności w poruszaniu się między światem zabawy i realnym, w efekcie pojawiają



się trudności w oddzielaniu od siebie tych dwóch rzeczywistości – dziecko opowiada „niestworzone” historie, zmyśla (dorośli mówią, że „kłamie”)

- brak korzyści płynących z przenoszenia doświadczeń ze świata zabawy do świata realnego i odwrotnie – nie ma ćwiczenia ról społecznych i związanych z płcią, odreagowywania napięć, przepracowywania trudnych problemów, ćwiczenia różnych umiejętności, testowania własnej pomysłowości, słaby jest transfer wiedzy
- mniejsza gotowość do poruszania się od myślenia konkretnego ku abstrakcyjnemu
- ograniczenie w obszarze twórczego i kon-

struktywnego, a w efekcie i produktywnego myślenia i działania.

Jednym ze sposobów poradzenia sobie z zaburzeniem równowagi między światem rzeczywistym a światem fantazji może być tworzenie zróżnicowanych ofert, zachęcających dziecko zarówno do poznawania fizycznego i społecznego świata realnego, aktywnego w nim działania, jak i doświadczania i zagłębiania się w świat zabawy i fantazji.

Poruszanie się dziecka w wieku przedszkolnym między światem realnym a światem fantazji wymaga od dorosłych właściwego rozumienia

## WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

### Oferty sprzyjające odkrywaniu przez dziecko granicy między światem rzeczywistym a światem fikcji i fantazji

- **Swobodne zabawy z innymi dziećmi i z dorosłymi, szczególnie zabawy tematyczne i „w role”, z zamianą ról, z przebieraniem się, z rekwizytami i bez nich.**
- **Samodzielne zabawy dziecka z wykorzystaniem różnych przedmiotów w roli zabawek.**
- **Czytanie, opowiadanie dziecku i odgrywanie z nim różnych historii.**
- **Słowne zabawy i gry z dorosłym „w wymyślanie”, „co by było, gdyby...”.**
- **Poznawanie różnych przestrzeni i osób (w domu, przedszkolu, domach dziadków, krewnych, przyjaciół, na placu zabaw) oraz zdobywanie z rozmaitych źródeł, także z internetu, informacji o świecie.**
- **Poznawanie środowiska lokalnego, panujących w nim zwyczajów i rytuałów.**
- **Poznawanie różnych instytucji (placówki kultury, sklep, bank, poczta, kościół, gospodarstwa rolne, fryzjer).**



## WAŻNE...

### Zadania dorosłych

- stworzenie i odpowiednia aranżacja przestrzeni, czyli miejsca na zabawę
  - organizacja czasu i niepoganianie bawiącego się dziecka
  - umożliwienie samodzielnego dostępu do różnych przedmiotów
- przyzwolenie na rozmaite zabawy (w miejscu i czasie uzgodnionym z dorosłym):
    - zabawy „na serio” – klocki, lepienie, budowanie, składanie
    - zabawy „na niby” – wokół różnych wymyślonych sytuacji, np. w sklep, w księżniczki
    - zabawy i gry z regułami – sportowe, planszowe, internetowe.

pojęcia zabawy oraz jej miejsca w życiu małego człowieka. Zabawa nie jest bezproduktywną stratą czasu, pełni bowiem różne, bardzo ważne funkcje w rozwoju dziecka. Są to:

- funkcja kształcąca: rozwija zmysły, sprawność motoryczną, poszerza wiedzę o świecie
- funkcja wychowawcza: dziecko poznaje normy i reguły świata społecznego
- funkcja terapeutyczna: dziecko przeżywa i odreagowuje różne emocje, uwalnia się od „złych” emocji.

Dzięki zabawie, szczególnie tej „na niby”, dziecko robi wielki krok w kierunku refleksji i ku myśleniu abstrakcyjnemu – zabawa pozwala odejść od działań kierowanych przez sytuację zewnętrzną (przedmioty, przestrzeń spostrzegana zmysłowo) ku działaniom kierowanym przez sytuację wewnętrzną, czyli przez myśli, wyobrażenia, pragnienia, po-

trzeby i motywy wewnętrzne (czyli przez wszystko to, co powstaje „w głowie” dziecka).

Jednocześnie po stronie dorosłych leży zachowanie właściwej równowagi między zabawą a nauką i pracą. Zabawa różni się od nauki i pracy, czyli tych form działalności, które staną się domi-

nujące w kolejnych okresach rozwojowych, szczególnie tym, że jest działaniem swobodnym, dobrowolnym, bezinteresownym i bezproduktywnym. Tak rozumiana zabawa wyzwała inicjatywę i pomysłowość dziecka.

Dzieci bawią się dla samej przyjemności, „dreszczyku emocji” i w podobny sposób traktują też inne działania – uczenie się i wypełnianie obowiązków. To nie osiągnięcie celu, ale sam proces zabawy jest dla dziecka najważniejszy. Nie oznacza

to, że efekty są dla dziecka zupełnie nieważne – potrzebuje ono zauważenia wysiłków, które włożyło w zabawę, naukę lub pracę, w formie

### Nastawienie na proces

Właściwość systemu motywacji przejawiająca się koncentracją na samym procesie działania; akt działania jest ważniejszy niż jego cel i osiągnięty rezultat.

### Nastawienie na cel

Właściwość systemu motywacji przejawiająca się koncentracją nie tyle na procesie, ile na celu, rezultatach i efektach pracy.



pochwalenia wykonanego rysunku, budowli z klocków czy spostrzeżenia posprzątanego pokoju. Dzięki temu powstaje fundament rodzącego się poczucia kompetencji.


W rozwoju dziecka przedszkolnego obserwujemy stopniowe przechodzenie od nastawienia na proces, gdy ważne jest samo działanie, w kierunku nastawienia na cel i rezultat działania, co przybiera szczególnie charakter w wieku szkolnym. Nastawienie na cel opiera się na gotowości do bardziej świadomego podejmowania działań, planowania i modyfikowania ich z punktu widzenia tego celu. Tego dziecko stopniowo zaczyna się uczyć już w wieku przedszkolnym, ale będzie to główne zadanie szkoły.

Biorąc pod uwagę znaczenie tych dwóch typów nastawienia do działania oraz stopniowe przejście od orientacji na proces w kierunku orientacji na cel, warto zwrócić uwagę na zadania dorosłych względem dziecka:


- zapewnienie przestrzeni i wystarczającej ilości czasu na swobodną zabawę – bawiącego się dziecka nie da się popędzać, a samej zabawy przyspieszać, nie można dziecka zmusić do zabawy w określonym czasie lub w określony sposób
- przyjęcie roli pośrednika między światem przedmiotów a światem zabawy, roli osoby zapraszającej do aktywności zabawowej, ale również dającej dziecku prawo wyboru rodzaju i miejsca zabaw oraz samodzielnego lub z innymi dziećmi ich wymyślenia
- przyzwolenie na włączanie do zabawy dowolnych przedmiotów – warunkiem dobrej zabawy nie są drogie zabawki lub specjalistyczny sprzęt, wystarczy chęć do zabawy, wyobraźnia i przedmioty znajdujące się w każdym domu
- uczenie przez zabawę, zapraszanie do pracy przez zabawę, ale oswojenie z działaniami, które są nakierowane na cel i rezultat, zachęcanie do planowania i modyfikowania działań ze względu na postawiony sobie lub przez kogoś innego cel.



## DO PRZEMYŚLENIA...



**Dla dorosłych cel działań wysuwa się na plan pierwszy. W skrajnej sytuacji chcieliby, aby dziecko zawsze uzyskiwało jakieś efekty i odnosiło korzyści z podejmowanych działań – żeby nauczyło się czegoś „pożytecznego”, zdobyło dyplom lub medal, zapracowało na „lepszą szkołę” i nie marnowało czasu na zabawę. Rezultatem takiego myślenia jest zaprzęgnięcie dziecka do nauki i pracy „dla efektów” i zabieranie mu czasu na swobodną zabawę, przez którą może przecież osiągać efekty ważne z perspektywy rozwoju w całym cyklu życia, choć nie tak ważne z perspektywy rankingów i obiektywnych wskaźników.**



## NAJWAŻNIEJSZE...

1. Wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym wymaga od dorosłych opracowania bogatej i zróżnicowanej oferty wychowawczej, która pozwoli dziecku przygotować się do samodzielnego życia i poruszania w złożonej i wielowymiarowej rzeczywistości w przyszłości.
2. Świadomość kluczowych procesów rozwojowych przebiegających w wieku przedszkolnym oraz zadań, które dziecko realizuje w tym okresie, pozwoli dorosłym:
  - wykazać się większą wrażliwością na rodzącą się u dziecka inicjatywę
  - zachować równowagę między jej pobudzaniem a poskramianiem
  - rozumieć mechanizm związany z rozwijającym się sumieniem
  - pobudzać rozwój sumienia tak, aby działania wynikające z podejmowanej przez dziecko inicjatywy (aktywność w świecie realnym i w świecie fantazji) mogły zostać skonfrontowane z zasadami i oczekiwaniami społecznymi bez konieczności odczuwania poczucia winy.
3. W ofercie wychowawczej powinno się znaleźć miejsce na poznawanie zarówno świata zewnętrznego, obiektywnego, jak i świata zabawy i wyobraźni. Ważna jest również nauka poruszania się między tymi światami.



Ola Świtała, 5,5 roku, DUŻE OKO



ZUZANA L. 4

Zuzanna Mielcarek, 4 lata, RODZINA



Pawełek

20 XI 2013

Paweł Appelt, 5 lat, MOJA RODZINA

## 2 Rozdział



### Pułapki w wychowaniu dziecka w wieku przedszkolnym

#### 2.1. Wprowadzenie, czyli o pułapkach pseudowychowania w rodzinie i przedszkolu

Chociaż współcześnie coraz więcej wiemy o rozwoju dziecka i coraz lepiej rozumiemy pojęcie wychowania, to paradoksalnie pojawia się również coraz więcej pułapek wychowawczych oraz różnych pokus tak zwanego pseudowychowania. Ich charakter związany jest ze zmianami w naszej rzeczywistości, za których sprawą staje się ona coraz bardziej złożona i wielowymiarowa. Choć paradoksalnie w coraz większym stopniu zwracamy uwagę na podmiotowość relacji z dzieckiem, pojawia się wiele pokus przedmiotowego ich traktowania. Oddziaływania wychowawcze, mniej lub bardziej intencjonalne, sprawiają, że dziecko staje się raczej trybikiem rozpędzonej maszyny, a nie rozwijającym się aktywnie podmiotem.

Ważne są trzy typy sytuacji, które mogą pojawić się w wieku przedszkolnym:

1. dziecko jest wychowywane po to, aby spełniać oczekiwania innych ludzi
  - wychowanie dla innych ludzi
2. dziecko jest wychowywane w przekonaniu o swojej nadmiernej wyjątkowości
  - wychowanie „ponad” innymi ludźmi
3. dziecko jest pozbawione ważnych kontaktów społecznych
  - wychowanie bez innych ludzi.

Jedną z przyczyn powstawania poważnych problemów etycznych w wychowaniu dziecka w wieku przedszkolnym jest brak równowagi między socjalizacją a emancypacją, czyli między tendencją do wychowywania dla społeczeństwa a tendencją do wychowywania odważnej i pewnej swoich potrzeb jednostki.

#### 2.2. *Musisz być grzecznym dzieckiem, czyli o wychowaniu dla innych ludzi*

Ważnym aspektem wychowania w wieku przedszkolnym jest to, że dziecko uczy się zasad i norm obowiązujących w danym społeczeństwie, poznaje specyfikę pełnionych w społeczeństwie ról, ma szansę podejmować i ćwiczyć niektóre z nich, tak w świecie realnym, jak w świecie zabawy. Dziecko uczy się również dostrzegać oczekiwania, które otoczenie społeczne ma wobec niego. Są one ważnym motorem jego rozwoju, gdyż dzięki nim może zauważać rozbieżność między stanem aktualnym a stanem oczekiwanym i zaczyna podejmować działania, żeby tę rozbieżność zniwelować.

Naciski ze strony dorosłych oraz formułowane pod adresem dziecka oczekiwania są jednocześnie swego rodzaju zaproszeniem do uczestniczenia w danej kulturze, gdyż motywują je do uczenia się zasad i norm obowiązujących w danym społeczeństwie, a także ról społecznych,



które będzie chciało, mogło lub musiało pełnić w przyszłości. Optymalny poziom oczekiwań kierowanych pod adresem dziecka pozwala mu w bezpieczny sposób poznawać świat, w którym żyje jako dziecko i w którym będzie żyło jako nastolatek, a potem jako osoba dorosła.

Problem pojawia się wtedy, gdy poziom nacisków dotyczących spełnienia przez dziecko oczekiwań społecznych staje się za wysoki. Za pomocą różnych oddziaływań, w skrajnych

przypadkach nawet indoktrynacji i nadużyć emocjonalnych lub fizycznych, dziecko popychane jest w kierunku dopasowania się do wymogów społecznych. Poszukiwanie własnej indywidualności zostaje osłabione lub zablokowane na rzecz spełniania oczekiwań społecznych. Dziecko staje się bardziej przedmiotem, który musi się dopasować do społecznych oczekiwań, niż podmiotem, który w tej społeczności (i również dzięki niej) może poszukiwać własnej tożsamości.

### PROBLEM ETYCZNY 1<sup>o</sup>

Rodzice mają poczucie i przekonanie oraz wyraźnie to deklarują, że wszystkie podejmowane przez nich działania, nawet te przekraczające pewne uznane standardy postępowania (zarówno względem społeczeństwa, jak i dziecka), mają przynieść pożytek dziecku, że to, co czynią, jest „dla dobra dziecka”.

#### Pytania:

- Kto ma prawo oceniać system wartości leżący u podstaw systemu wychowania w rodzinie?
- Gdzie i z jakich powodów zaczyna się błędne koło wyścigu szczurów, w którym zaczynają uczestniczyć coraz młodsze dzieci i ich rodzice oraz instytucje zajmujące się dziećmi (żłobek, przedszkole, szkoła)?
- W jaki sposób uczyć rodziców, dziadków i nauczycieli, że dziecko jest podmiotem wśród innych ludzi, ma prawo zaspokajać swoje potrzeby, pozostając w zgodzie ze społeczeństwem, ma prawo dokonywać własnych wyborów i uczyć się tych ważnych kompetencji bez poczucia winy?

#### Rozwiązanie:

- Konieczne jest w procesie wychowania w rodzinie i przedszkolu zachowanie równowagi między wspieraniem rozwoju indywidualnej tożsamości dziecka a jego gotowością do podporządkowania się zasadom i wymaganiom społeczeństwa.

Spełnienie oczekiwań społecznych może dotyczyć sytuacji, w której rodzice zatracają indywidualność dziecka na rzecz bezwzględnego przestrzegania zasad i norm określonych przez nich lub społeczeństwo, nawet za cenę zniszczenia indywidualnej tożsamości dziecka lub dobrych pod względem emocjonalnym relacji z nim. Celem wychowania staje się przygotowanie „dobrego”, poprawnego i spełniającego oczekiwania społeczne przedszkolaka, ucznia, obywatela.

Dzieje się to również w sytuacji, kiedy rodzice mają jakiś swój wizerunek dziecka, pomysł na jego przyszłość zawodową, artystyczną, dotyczącą wyglądu lub cech charakteru. Mogą temu towarzyszyć naciski służące dopasowywaniu się przez dziecko do tego wymarzonego obrazu. Syn czy córka ma się nie tyle rozwijać się jako podmiot, ile ma obowiązek dopełniać wizję rodziców – np. ma być dzieckiem, którym można się pochwalić, przedszkolakiem szokującym znajomych

grą na fortepianie, obsługą programów komputerowych lub znajomością języka obcego.

### 2.3. Jesteś wyjątkowy, czyli o wychowaniu „ponad” innymi ludźmi

Z przeciwnym biegunem niż w sytuacji „bądź grzecznym dzieckiem” mamy do czynienia w okolicznościach, gdy w cieniu pozostają kwestie związane z przygotowaniem dziecka do życia w społeczeństwie. Na plan pierwszy, a czasami prawie jedyny, wysuwa się dbałość o indywidualność dziecka, identyfikację jego potrzeb i pragnień oraz budowanie przekonania o prawie do ich realizowania za wszelką ceną. W zdrowych proporcjach ta tendencja jest niezwykle ważna i potrzebna, gdyż pomaga dziecku uczyć się swojej indywidualności oraz dbać o prawo do zaspokajania własnych potrzeb i pragnień. W skrajnej sytuacji może jednak okazać się poważnym czynnikiem ryzyka w rozwoju dziecka.

#### Wychowanie „ponad” innymi ludźmi

- Dziecko wychowywane jest w rodzinie izolującej się od innych, od otoczenia, czyli pozbawionej naturalnych zróżnicowanych kontaktów społecznych; dziecko staje się centrum działań dorosłych, jego potrzeby są głównym, a często jedynym punktem odniesienia dla nich przy jednoczesnym przesadnym przekonaniu o wyjątkowości dziecka.
- Rodzice/opiekunowie są nadmiernie skoncentrowani na własnym potomku, kierują do całego otoczenia społecznego (przedszkole, inne dzieci i dorośli) oczekiwania, aby dostosowało się do potrzeb ich wyjątkowego (np. wyjątkowo wrażliwego, uzdolnionego, mądrego, chorego) dziecka, a poprzez to utwierdzają je w przekonaniu o wyższości własnych potrzeb nad potrzebami innych ludzi.
- Rodzice nie tyle traktują zasady, normy i role społeczne jako „regulatory” pozwalające dziecku bezpiecznie poruszać się po świecie, ile nadają im charakter opresyjny, ograniczający potencjał dziecka i w związku z taką oceną „chronią” dziecko przed zasadami i wymaganiami ze strony przedszkola lub innych dzieci czy dorosłych.
- Rodzice mają trudności z wprowadzaniem zasad i norm społecznych do procesu wychowania, bo boją się przeciwstawić dziecku, nie przywiązują do tego wagi bądź nie podejmują odpowiedzialności w tym obszarze; wolą ustępować pod naciskiem potrzeb i pragnień dziecka niż pomagać mu stopniowo przyswajając reguły panujące w społeczeństwie.



Efektom tego rodzaju oddziaływań wychowawczych będzie ryzyko wyobcowania dziecka ze społeczności, w której żyje. Zabraknąć może bowiem rozwijających się, dzięki socjalizacji, zasobów związanych z gotowością i kompetencjami do poruszania się po świecie społecznym. Mogą pojawić się ograniczenia zarówno związane ze znajomością zasad i norm społecznych, jak i z treningiem używania ich.

Podobnie jak w przypadku „grzecznego dziecka”, tak i tutaj deklarowane intencje rodziców mogą

wskazywać na ich przekonanie o słuszności podejmowanych działań – dla dobra dziecka.

## 2.4. *Sam jak palec*, czyli o wychowaniu bez innych ludzi

Kolejnym problemem etycznym we współczesnym wychowaniu dzieci w wieku przedszkolnym staje się nadmierna ich izolacja, pozbawienie ich naturalnych kontaktów społecznych, dzięki którym przebiega uspołecznienie na tym etapie ich życia. Problem ten, choć może pojawić się już we

### PROBLEM ETYCZNY 2<sup>o</sup>

#### **Problem:**

Zaniedbania i niewłaściwe metody wychowawcze rodziców sprawiają, że dziecko wchodzi w kolejne etapy rozwojowe (szkoła, później dorastanie) z deficytem w obszarze rozwoju społecznego.

#### **Rozwiązanie:**

- Konieczna jest psychoedukacja (spotkania, prelekcje, rozmowy) dla rodziców, dziadków, lekarzy pediatrów w kierunku zrozumienia znaczenia rozwoju społecznego i emocjonalnego w życiu dziecka oraz dbania o równowagę między rozwojem poznawczym a społeczno-emocjonalnym.
- Ważną rolę może pełnić przedszkole oraz inne instytucje pracujące z dzieckiem i jego rodziną, które z jednej strony zauważać mogą trudności w rozwoju społeczno-emocjonalnym, z drugiej wraz z rodzicami poszukiwać sposobów pracy nad problemem.
- Duże znaczenie mają dziadkowie, którzy mogą zapraszać młodsze pokolenia (swoje dzieci, wnuki) do uczestniczenia w życiu społecznym.
- Podstawą zmiany jest jednak edukacja samych dzieci (nauka ról pełnionych w rodzinie, ról związanych z płcią, właściwej, pełnej szacunku postawy wobec drugiego człowieka) jako przyszłych rodziców, pracowników, obywateli.



## TROCĘ TEORII...

### Rodziny z ryzykiem wykluczenia społecznego

- rodziny izolujące się, czyli takie, które same podejmują decyzję o ograniczeniu kontaktów społecznych (izoluje się cała rodzina lub dotyczy to tylko dziecka); przyczyny mogą wynikać z wysokiego statusu socjoekonomicz-

nego, pozycji zawodowej, braku kompetencji społecznych rodziny

- rodziny izolowane przez otoczenie, czyli takie, które z różnych względów zostają odsunięte na margines życia społecznego przez najbliższe otoczenie.

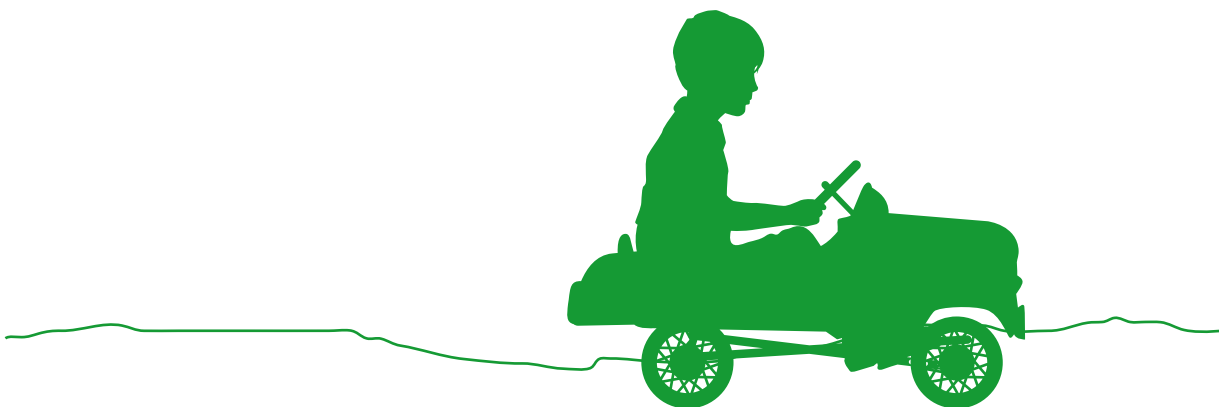
Na podstawie: Brzezińska, Matejczuk, Mielcarek i Ratajczyk, 2014.



**Tabela 3**  
**Izolacja dziecka – konsekwencje dla rozwoju i wychowania**

Obszar	Problemy
Trudności w obszarze rozwoju społecznego	<ul style="list-style-type: none"><li>• ograniczone umiejętności interpersonalne</li><li>• niewiele doświadczeń w kontaktach z rówieśnikami i osobami starszymi</li><li>• trudności w funkcjonowaniu i pracy w grupie/klasie</li><li>• brak przyjaciół, kolegów do zabawy i nauki</li><li>• utrudnione kontakty z dorosłymi</li></ul>
Trudności w obszarze definiowania siebie	<ul style="list-style-type: none"><li>• niska zdolność, brak chęci i motywacji do tworzenia i poszukiwania definicji samego siebie oraz własnej grupy odniesienia</li><li>• niska zdolność budowania adekwatnej samooceny, bo brak układu odniesienia i nie można dokonać porównań społecznych</li><li>• poczucie wyobcowania</li><li>• samotność</li></ul>
Trudności w obszarze kultury i tradycji	<ul style="list-style-type: none"><li>• niska zdolność rozumienia i poruszania się w obszarze kultury, tradycji, symboli, rytuałów, przyjętych standardów interpretacji zachowania</li><li>• brak poczucia osadzenia w społeczności lokalnej</li></ul>

Na podstawie: Brzezińska, Matejczuk, Mielcarek i Ratajczyk, 2014.



## PROBLEM ETYCZNY 3<sup>o</sup>

### Problem:

Efektom zmian społeczno-kulturowych jest brak zaufania społecznego, który sprawia, że niektórzy dorośli i ich dzieci zaczynają żyć w osamotnieniu, izolacji społecznej, oddalają się od innych ludzi zarówno na poziomie społeczności lokalnej, instytucji (państwowych, również szkoły i przedszkola), jak i relacji sąsiedzkich czy rodzinnych.

### Pytania:

- Czy i kto powinien/może zachęcać ludzi do angażowania się w życie społeczności lokalnej, sąsiedzkiej?
- Gdzie kończy się wolny wybór rodziców dotyczący oddalenia od innych ludzi, a zaczynają się oddziaływania instytucji, państwa ze względu na dobro dziecka lub całego społeczeństwa?
- Jak przeciwdziałać wykluczaniu, piętnowaniu rodzin bez jednoczesnego ich stygmatyzowania jako potrzebujących pomocy?

### Rozwiązanie:

- Konieczna jest systemowa praca wokół zaufania społecznego i wzajemnego wspierania się na poziomie relacji między ludźmi w rodzinie, w różnych instytucjach, społeczności lokalnej, państwie.

wcześniejszych okresach rozwojowych, w wieku przedszkolnym staje się wyraźniejszy i bardziej znaczący ze względu na ważne zadanie rozwojowe, którym jest uspołecznienie dziecka – jego działań i sposobu myślenia.

To ważne zadanie wieku przedszkolnego nie może zostać zrealizowane bez innych ludzi – dotyczy to zarówno osób najbliższych, jak i dalszego otoczenia społecznego, czyli przedszkola, sąsiadów, przyjaciół rodziny, dalszych krewnych, społeczności lokalnej. Dzięki doświadczeniom wyniesionym z wszystkich swych kontaktów dziecko konfrontuje się z różnorodnością świata społecznego i róż-

norodnością sposobów myślenia o świecie, uczy się planować i wnioskować oraz działać w rozmaitych okolicznościach, poznaje normy i reguły społeczne i uczy się ich oraz zapoznaje się nie tylko z różnymi rolami społecznymi i płciowymi, ale i różnymi sposobami ich pełnienia.

Problem dzieci izolowanych może pojawić się w tych rodzinach i środowiskach wychowawczych, które z różnych przyczyn podlegają zjawisku marginalizacji, izolacji społecznej czy nawet wykluczania. Konsekwencje przyjętego (lub wymuszonego) stylu wychowania opartego na izolacji dziecka mogą być poważne dla jego rozwoju.



## NAJWAŻNIEJSZE...

1. Dylematy etyczne dotyczące wychowania dziecka przedszkolnego w dużej mierze koncentrują się wokół zachowania równowagi między gotowością do wspierania rozwoju tożsamości indywidualnej i tożsamości społecznej dziecka, czyli równowagi między naciskami na „stawanie się sobą” i wrażliwością na normy i oczekiwania społeczne.
2. Brak równowagi między tymi obszarami może prowadzić do sytuacji, w której dziecko wychowywane jest tak, aby spełniało oczekiwania innych ludzi, albo wychowywane jest w przekonaniu o swojej nadmiernej wyjątkowości bądź też bez innych ludzi, bez ważnych kontaktów społecznych – są to niebezpieczeństwa wynikające z przyjmowanych założeń dotyczących życia współczesnej rodziny i jej miejsca oraz powinności wobec społeczności.
3. Skoro naturalną tendencją wieku przedszkolnego jest poszerzenie świata społecznego dziecka o środowisko pozarodzinne, a jednocześnie pojawiają się coraz większe oczekiwania społeczne kierowane do dziecka, może dojść do sporów o kierunek wychowania dziecka między członkami rodziny (rodzice, dziadkowie), a także osobami wspomagającymi rodzinę w procesie wychowania (opiekunki, nauczyciele przedszkolni).
4. Zadaniem dorosłych jest nie tylko pogodzenie różnorodnych punktów widzenia na wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym, ale również wykorzystanie tej różnorodności do kształtowania w dziecku świadomości różnic między ludźmi oraz gotowości, chęci i umiejętności do radzenia sobie z tymi różnicami w przyszłości.





Julek Mielcarek, 5 lat



Gabrysia Sosnowska, 5 lat, ŻYRAFY

# 3 Rozdział



## Zadania rodziców i innych dorosłych jako wychowawców

### 3.1. Wprowadzenie, czyli o tym, dlaczego dziecku potrzebni są różni dorośli

W obszarze między inicjatywą a rozwojem społecznym, między światem realnym a światem fantazji ujawniają się ważne zadania wieku przedszkolnego. Zadania dorosłych dotyczą dbałości o przestrzeń do przejawiania inicjatywy (inicjowania działań, planowania i realizowania własnych celów), zarówno w świecie realnym, jak i w świecie zabawy, przy jednoczesnej pracy wokół znajomości, świadomości oraz poszanowania reguł i norm społecznych przez dziecko, a także wokół kształtowania jego wrażliwości na potrzeby własne i pragnienia innych ludzi.

Z pomocą dorosłych dziecko w tym okresie swego życia ma również, w świecie realnym i podczas zabawy, poznawać oraz ćwiczyć różne role społeczne, w tym role związane z płcią, a także uczyć się samodzielności, doświadczać odwagi i satysfakcji z wykonywanych działań. Te doświadczenia będą stanowiły podstawę jego osiągnięć w kolejnych okresach rozwoju, także w nauce szkolnej, którą dziecko rozpocznie pod koniec wieku przedszkolnego.

Ważnym zadaniem dorosłych, zarówno w środowisku domowym, jak i pozadomowym, jest uczenie dziecka poruszania się w przestrzeni nie tylko domowej i przedszkolnej, ale również w społecz-

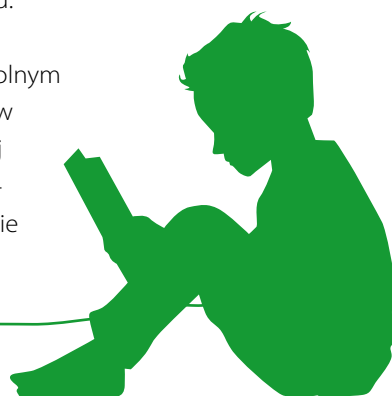
ności lokalnej i kulturze. Dotyczy to nie tylko znajomości obowiązujących zasad, ale również tradycji i historii, zwyczajów i codziennych rytuałów.

### 3.2. Rola i zadania rodziców, czyli przyjaciele czy strażnicy w procesie wychowania

Rodzice od najwcześniejszych lat są dla dziecka najważniejszymi osobami znaczącymi i towarzyszą mu w budowaniu kompetencji kluczowych. Dzięki nim dziecko od początku swojego życia ma szansę budować ważne dla całego życia:

- zaufanie do świata, siebie i innych ludzi oraz poczucie, że jest w stanie sprostać różnym zadaniom, a świat i inni ludzie będą je wspierać w realizacji jego zamierzeń; pozwala to mieć poczucie pewności siebie szczególnie w sytuacjach nowych i trudnych, w tym zaskakujących, nagłych, niejasnych, z dużym ładunkiem emocji innych ludzi
- poczucie własnej odrębności (autonomii, wolnej woli), świadomość własnych potrzeb, a także pewność siebie oraz takie cechy, jak zdolność do dokonywania wyborów, samodzielność, samokontrola i poczucie sprawstwa; rodzina i przedszkole powinny wspierać u dziecka gotowość do wyrażania własnej woli przy jednoczesnym poszanowaniu woli innych osób oraz panujących zasad.

W wieku przedszkolnym zadaniem rodziców jest więc z jednej strony wzmocnienie i pielęgnowanie



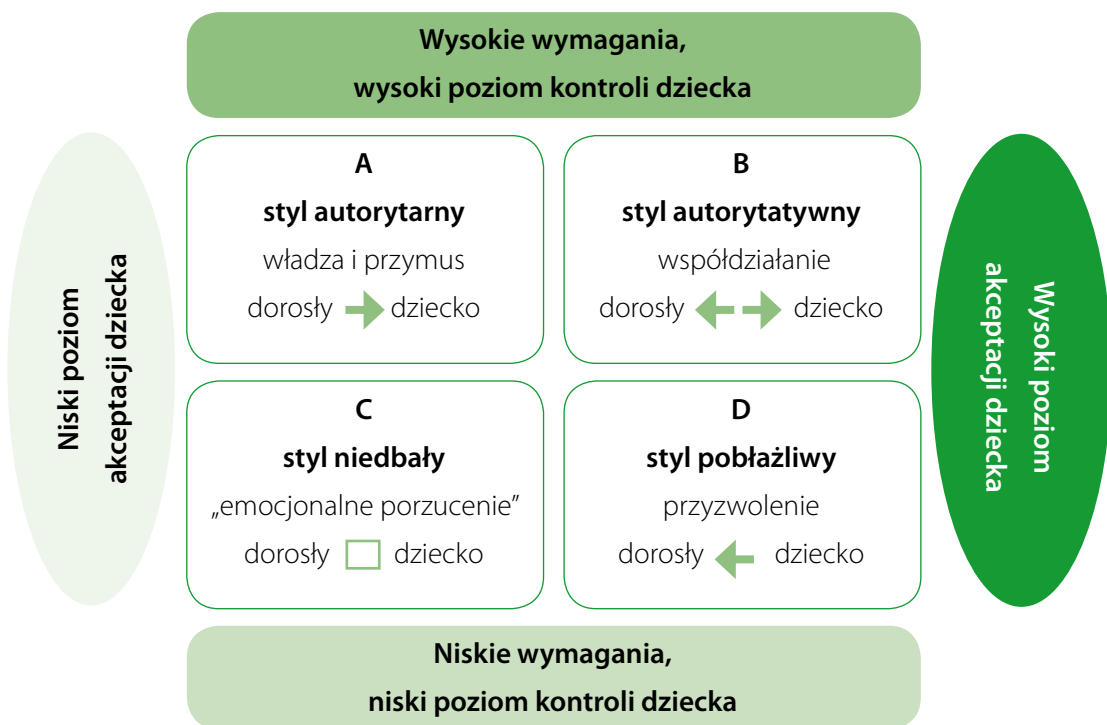
nabytych już kompetencji, a z drugiej praca wokół nowych kompetencji kluczowych. Będą nimi przede wszystkim:

- gotowość do poszukiwania obszarów własnej aktywności, podejmowania nowych działań oraz czerpania radości z przejawianego działania (inicjatywa)
- przekonanie o efektywności własnych działań i o własnej przydatności, wynikające z doświadczanego poczucia sukcesu i uznania w oczach innych; jest to kompetencja, która w szczególny sposób będzie się rozwijała w wieku szkolnym.

W okresie przedszkolnym, ze względu na specyfikę rozwojową, pojawia się konieczność pogodzenia przeciwstawnych tendencji. Z jednej strony jest

to usilne przejawianie inicjatywy przez dziecko, a z drugiej poskramianie jej przez dorosłych u dziecka chcącego zrealizować własne pragnienia często wbrew wymaganiom społecznym.

Rodzice w różny sposób radzą sobie z tym problemem. Możemy wyodrębnić cztery różne sposoby pełnienia funkcji rodzicielskich opisanych przez przyrównanie: 1) poziomu kontroli i wymagań stawianych dziecku (od niskich do wysokich) oraz 2) poziomu akceptacji dziecka (od niskiego do wysokiego). Warto zwrócić uwagę, że to nie dwa pojedyncze wymiary, ale tworzona przez nie konfiguracja jest podstawą opisu stylu wychowawczego. Krzyżując ze sobą dwa powyższe wymiary, można wyodrębnić cztery style wychowania w rodzinie: A) autorytarny, B) autorytatywny, C) niedbały, D) pobłażliwy.



**Rysunek 2. Style wychowania dziecka: relacja dorosły – dziecko.**

Na podstawie: Smykowski, 2005a.

## Style autorytarny, pobłażliwy i niedbały

Niebezpieczeństwo pojawia się w rodzinach z dominującym stylem autorytarnym, pobłażliwym bądź niedbałym. Choć mechanizm funkcjonowania i sprawowania opieki nad dzieckiem jest w tych domach różny, to jednak konsekwencje dla jego rozwoju mogą być podobne:

- brak adekwatnego obrazu siebie, świata i siebie w tym świecie: dziecko tworzy obraz świata i siebie głównie na podstawie doświadczeń z rodzicami, to przede wszystkim w kontaktach z nimi dowiadyuje się, gdzie i jakie jest jego miejsce w świecie, ile znaczy dla matki i ojca – ten obraz staje się matrycą spostrzegania siebie i świata w domu, na podwórku, w przedszkolu i we wszystkich innych środowiskach
- zakłócenia w obszarze rozwoju emocjonalnego i społecznego: niskie kompetencje emocjonalne i społeczne; dziecko nie rozumie, nie nazywa, nie analizuje sytuacji społecznych ani swoich emocji, gdyż są one albo nieważne dla rodziców, albo tłumione przez nich siłą lub za ich przyzwoleniem
- zakłócenia w kształtowaniu się samoregulacji zachowania: dziecko nie nabywa kompetencji radzenia sobie w trudniejszych emocjonalnie sytuacjach, nie rozwija motywacji wewnętrznej, nie kształtuje wytrwałości, nie podejmuje w domu lub w przedszkolu prób samodzielnego regulowania swojego zachowania, podlega raczej regulacji zewnętrznej (siła i kary – styl autorytarny; przyzwolenie i nagrody – styl pobłażliwy; lekceważenie, niezauważanie problemów dziecka – styl niedbały)
- poczucie winy, niepewność, brak wiary w siebie: dziecku trudno polegać na sobie, zdobywać zaufanie do siebie i swoich możliwości, poznawać swoje ograniczenia, gdyż stawiane (w nadmiarze lub wcale) wymagania i granice nie dają mu poczucia bezpieczeństwa, nie

stanowią wyzwania, a raczej stają się ciężarem i źródłem poczucia zagrożenia

- trudności w poruszaniu się w świecie kontaktów z innymi ludźmi: dziecko z jednej strony nie nabywa niezbędnych podstawowych kompetencji społecznych związanych z przejawianiem własnych i szanowaniem woli oraz potrzeb innych ludzi, z drugiej strony powtarza wzorce wyniesione z domu i przenosi je na grunt relacji z dorosłymi i dziećmi w przedszkolu i w innych środowiskach; może to skutkować konfliktami, zachowaniami agresywnymi, trudnościami w działaniach wykonywanych pod okiem innego niż rodzice dorosłego (nauczyciela, wychowawcy, trenera).

## Styl autorytatywny

Stylem najbardziej efektywnym i pozwalającym dziecku na odkrywanie i aktualizowanie swojego potencjału, a także na bezpieczne i satysfakcjonujące poruszanie się wśród ludzi jest styl autorytatywny, czyli współpracujący, demokratyczny. Ważną jego zaletą jest dbałość o podmiotowy charakter relacji między dorosłym a dzieckiem. Dzięki temu dziecko ma szansę wzmacniać i rozwijać ważne w dzieciństwie kompetencje kluczowe, czyli zaufanie do siebie i świata, poczucie autonomii, inicjatywę i poczucie kompetencji. Ma szansę budować adekwatny obraz swojej osoby i czuć się pełnowartościowym członkiem rodziny, który dzięki jej wsparciu, opiece i otwartej komunikacji może bezpiecznie podejmować się nowych zadań, borykać się z obowiązkami i trudnościami pojawiającymi się w środowisku domowym, przedszkolnym, a już niedługo i w szkolnym.

Praca wychowawcza rodziców dzieci w wieku przedszkolnym w dużym stopniu odbywa się wokół kwestii wyznaczenia i przestrzegania granic. Jasność i stałość reguł oraz konsekwentne (ale nie sztywne!) stosowanie wyraźnie określonych

wcześniej zasad dają dziecku pewność siebie, owocując niższym poziomem agresji, mniejszym nieposłuszeństwem i rzadszą niepokornością.

Warto zwrócić uwagę, że styl wychowania przyjęty w rodzinie staje się fundamentem relacji między dzieckiem a rodzicem nie tylko w okresie przedszkolnym, ale również stanowi rusztowanie, matrycę dla ich relacji w przyszłości. Istotnym jest również fakt, że styl wychowania jest dla dziecka nośnikiem wiedzy o sobie samym, o swoim miejscu w świecie, o możliwościach realizacji siebie teraz i w przyszłości. Dziecko dowiaduje się, albo nie, jakie jest w oczach innych ludzi, zwłaszcza tych znaczących, oraz stopniowo uwewnętrznia te przekonania na swój temat.

Dziecko w wieku przedszkolnym porusza się między wyobrażeniami na swój temat (*ja idealne*) a realną oceną swoich możliwości i ograniczeń oraz efektów działań (*ja realne*). Im większy rozdźwięk między tymi dwoma aspektami, tym większa szansa na przecenianie lub niedoceniecie własnych możliwości.

Efektom tego rozdźwięku może być nieadekwatna samoocena i zaburzenie więzi z rodzicami, gdyż dziecko ma poczucie, że nie może lub nie potrafi spełnić ich oczekiwań, co z kolei może prowadzić do ukształtowania się poczucia winy i karania siebie za niedoskonałości. Prawidłowa relacja z rodzicami, z kolei, nie tylko pozytywnie wpływa na budowanie samoświadomości, stanowiącej fundament otwartej i akceptującej postawy względem siebie, ale również sprawia, że w rodzinie rozwija się pełna zaufania, bliskości i akceptacji silna więź między dziećmi i rodzicami. W tym przypadku rodzic może się stać prawdziwym autorytetem dla dziecka.

Innym problemem, związanym z wychowaniem dziecka w rodzinie, będą kwestie dotyczące pełnienia, lub raczej

braku równowagi w pełnieniu funkcji wychowawczych przez rodziców. Można wyodrębnić rodziny przejawiające tendencje do dominacji jednej z funkcji rodziny: opieki, wsparcia, utrzymania lub wychowania. Każdy rodzaj tej dominacji uwidacznia się wyraźnymi przekonaniem na temat dziecka i jego wychowania.

## Samoświadomość

Stan, w którym jednostka jest świadoma samej siebie. Obejmuje takie obszary, jak: 1) obiektywna, ale otwarta i akceptująca ocena prawdziwej natury własnej osoby, 2) zgodność między ocenami własnymi a ocenami innych na własny temat. Rozwija się pod wpływem obserwacji własnych zachowań oraz ocen i opinii społecznych na własny temat.

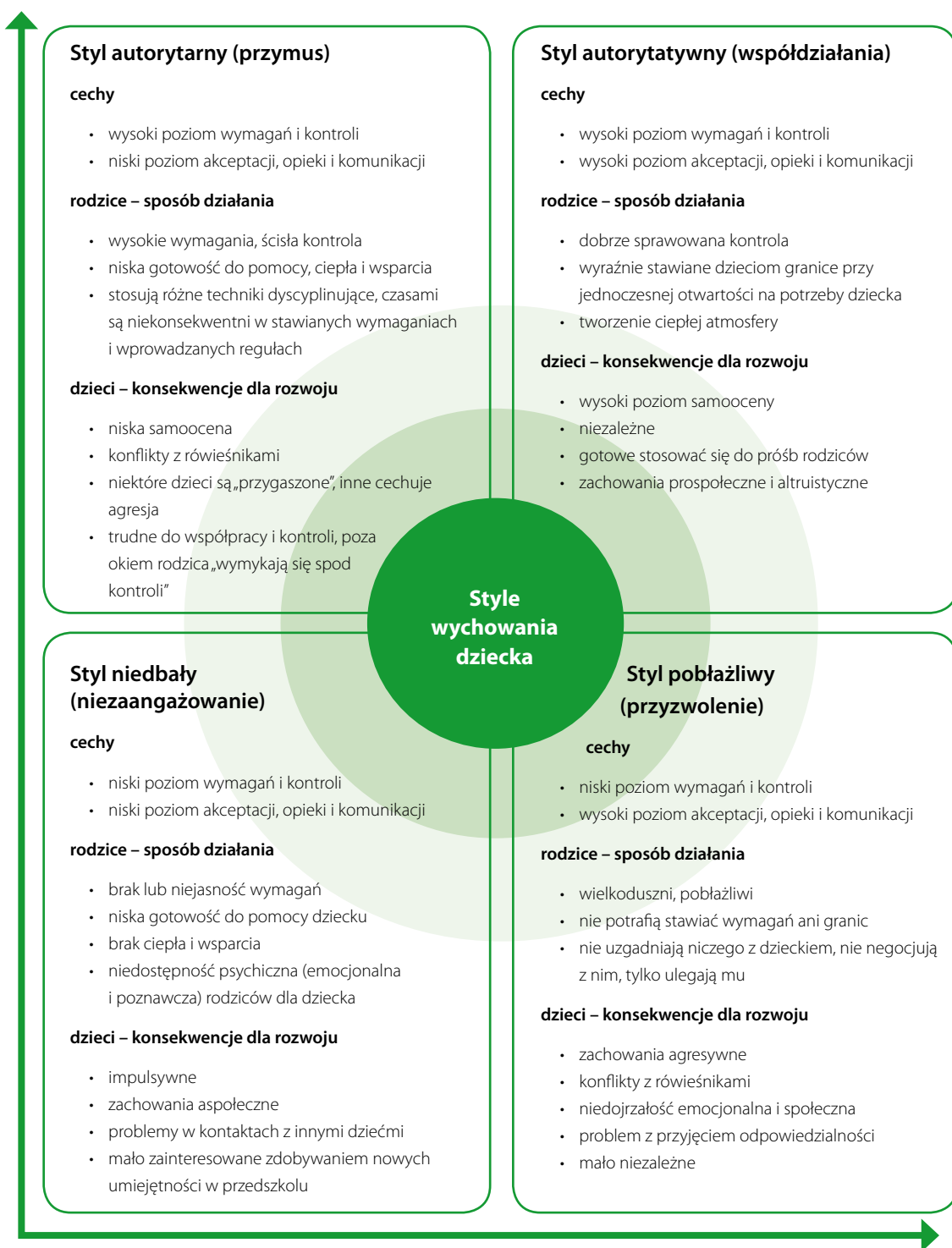
Na podstawie: Reber, 2000.

### WAŻNE...

- Granice wyraźne, ale wyznaczone przez rodziców w bezpiecznej i wspierającej atmosferze stają się czynnikami wspomagającymi rozwój dziecka.
- „Granice są jak poręcz, można się jej trzymać” – ta metoda wychowawcza posiada

zarówno element wspierający, jak i umożliwiający wzrost, wspieranie się wyżej (czy nawet w razie potrzeby chwilowe i bezpieczne cofnięcie się, zejście niżej), co przy kryzysie rozwojowym wieku przedszkolnego, polegającym na pokonaniu sprzeczności między inicjatywą a poczuciem winy, jest szczególnie ważne.





**Rysunek 3. Style wychowania dziecka: charakterystyka.**

## WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Przekazy otrzymywane przez dziecko od rodziców mają wielki wpływ na rodzącą się w wieku przedszkolnym samoświadomość, w której skład wchodzi:

1. **świadomość siebie jako osoby odrębnej od innych**
2. **samoocena, która jest w wieku przedszkolnym jeszcze niestabilna i raczej ma charakter wyobrażeń na swój temat, kształtowanych bardziej na podstawie tego, co inni mówią o dziecku, niż wiedzy opartej na faktach zebranych w toku własnych obserwacji dziecka.**

Na podstawie: Schaffer, 2009.

### Nadmierna opieka

Pierwsza z sytuacji to nadmierna opieka z przekonaniem, że dziecko to „słodkie, bezbronne małeństwo”. Może wyrastać z przeświadczenia rodziców, że choć syn lub córka rośnie, rozwija się i jest już przedszkolakiem, to nadal pozostaje małym dzieckiem, wymagającym nieustającej (w tym przypadku już nadmiernej) opieki, ochrony i wyręczania w trudnych dla niego sytuacjach.

Dziecko nie zdobywa poczucia samodzielności i odpowiedzialności, ma niewiele okazji, żeby ćwiczyć niezbędne w tym okresie życia kompetencje i umiejętności, związane z samoobsługą, organizacją swojego czasu, uczestnictwem w życiu społecznym (np. kontakt i zabawa z innymi dziećmi bez obecności i kontroli dorosłego).

Efektom nadmiernej troski może się stać niski poziom gotowości dziecka do adaptacji w przedszkolu, a później w szkole, a także narastający u niego lęk przed poruszaniem się po

świecie i niskie zaufanie do efektywności własnych działań.

### Nadmierne wsparcie

Druga z sytuacji to nadmiar wsparcia z przekonaniem, że dziecko to „księżę z bajki”, „ósmy cud świata”, twierdzenie, że „świata się poza nim nie widzi”. Może wyrastać z przeświadczenia rodziców o wyjątkowości swojego dziecka, któremu z tego powodu należy się wszystko, co najlepsze. W przypadku dziecka przedszkolnego może to oznaczać brak równowagi między tendencją rodziców do wspierania rozwoju indywidualnego dziecka a jego rozwojem społecznym, który zawsze polega w jakimś stopniu na przystosowywaniu się do istniejących w świecie poza rodziną reguł zachowania.

W skrajnej wersji zadaniem otoczenia jest służyć dziecku, spełniać jego oczekiwania, wyszukiwać najlepsze opcje spędzania czasu i edukacji. Otoczenie, rodzinne i pozarodzinne, musi się dostosowywać do dziecka, zabawiać je, spełniać jego

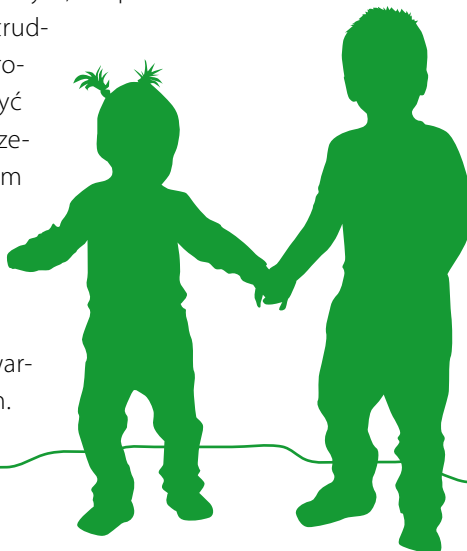
oczekiwania. Rodzice często ingerują w to, co dzieje się z dzieckiem, walczą o jego prawa, nie pozwalają, aby samo borykało się z nawet niewielkimi trudnościami – częste są wizyty w przedszkolu i spory z nauczycielami oraz próby wywalczenia dla dziecka specjalnych przywilejów.

Zadania stawiane dziecku w przedszkolu rodzice traktują jak szykanowanie, atak na nie, normalne w tym wieku sprzeczki między dziećmi stają się pretekstem do niesnasek między rodzicami oraz między nimi a przedszkolnymi nauczycielami.

Efektom takiej nadmiernej koncentracji na wspieraniu dziecka może się stać przyjęcie przez nie postawy roszczeniowej oraz powstanie u niego poczucia, że świat powinien się na nim skupiać. W rezultacie możemy mówić o niskiej gotowości dziecka do adaptacji w przedszkolu, szczególnie z powodu niskiego poziomu kompetencji społecznych, mimo nawet dużej gotowości rodziców do wspierania rozwoju intelektualnego syna czy córki.

### **Nadmierna koncentracja na dobrach materialnych**

Nadmierna koncentracja na dobrach materialnych i utrzymaniu – „jesteś tym, co posiadasz” – może wyrastać albo 1) z trudnej sytuacji materialnej rodziny, która musi walczyć o przetrwanie, albo 2) z przekonania rodziców o dużym znaczeniu dóbr materialnych i budowaniu na tej podstawie rodzinnego i indywidualnego poczucia własnej wartości i znaczenia dla innych.



W pierwszym przypadku może pojawić się problem ubóstwa dzieci, który w ostatnich latach zaczyna dotyczyć coraz większej części społeczeństwa. Wiąże się z tym ryzyko wykluczenia społecznego dziecka w grupie przedszkolnej, a następnie szkolnej lub braku wczesnej edukacji przedszkolnej ze względów materialnych, lub nawet wykluczenia społecznego rodziny.

W drugim przypadku przykładowym skutkiem takiego przekonania może być nadmierna koncentracja dziecka przedszkolnego na posiadaniu i gromadzeniu oraz eksponowaniu dóbr materialnych, takich jak markowe ubrania, zabawki, różne gadżety. Dziecko przejmuje system wartości rodziców i może wprowadzać go również w swoje relacje z innymi dziećmi – pojawia się rywalizacja o to, kto posiada więcej dóbr materialnych, przechwalanie się zabawkami, tworzenie przyjaźni i pozycji w grupie w oparciu o posiadane gadżety, nowinki technologiczne, zabawki. W dziecku może ugruntować się przekonanie, że budowanie relacji społecznych i własnej tożsamości w największym stopniu wiąże się z posiadanymi dobrami materialnymi.

### **Nadmiar wychowania**

Nadmiar wychowania, czyli oddziaływań rodziców w kierunku spełniania przez dziecko oczekiwań społecznych, widoczny w przekonaniu, że dobrze wychowany mały człowiek to „grzeczny chłopiec, grzeczna dziewczynka”, może wyrastać z przeświadczenia, że dzieci mają przede wszystkim spełniać

standardy społeczne, starać się sprostać oczekiwaniom rodziców, być ozdobą rodziny i przedszkola.

Rodzice cieszą się i czują dumę z dziecka tylko wtedy, gdy można się nim pochwalić, bo dobrze zachowuje się w towarzystwie, śpiewa, występuje, zajmuje się młodszymi, jest chwalone w przedszkolu i przez obcych. Ten rodzaj dumy rodziców nie jest niczym złym do momentu, gdy nie stanie się jedynym elementem budowania tożsamości dziecka.

Efekt „nadmiaru” wychowania może być zahamowanie rozwoju indywidualności dziecka, jego spontaniczności i wrażliwości na własne potrzeby oraz gotowości do ich zaspokajania. Dziecko po-

zostać może z przekonaniem, że jego zadaniem jest spełnianie oczekiwań społecznych i bezdyskusyjne poruszanie się w świecie w zgodzie z normami i wymaganiami innych ludzi.


### 3.3. Rola i zadania dziadków, czyli czy dziadkowie są tylko od rozpieszczania

Dziadkowie w różny sposób uczestniczą w życiu dziecka w wieku przedszkolnym: jedni wcielają się w rolę opiekunek, zaprowadzają dziecko do przedszkola i odbierają je z niego, sprawują opiekę pod nieobecność rodziców, inni pełnią funkcję najlepszych, trochę szalonych towarzyszy zabaw, inni wreszcie zostają dziadkami „od święta” lub są



## WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

### Kim dla dziecka mogą być dziadkowie?

- 
- **Dziadek i babcia = kotwica (punkt odniesienia):** rola osoby, która scala rodzinę, zapewnia jej ciągłość oraz fundament w postaci podtrzymywania wartości i tradycji, pomaga formować tożsamość rodziny i tożsamość indywidualną jej członków, także małych dzieci.
  - **Dziadek i babcia = ochroniarz i opiekun:** rola osoby, która stanowi wsparcie w opiece i wychowaniu dzieci, w razie potrzeby również źródło pomocy finansowej, chroni rodzinę przed „burzami”.
  - **Dziadek i babcia = arbiter i negocjator:** rola osoby, która pomaga rozumieć i rozwiązywać konflikty międzypokoleniowe, a czasami jest adwokatem swoich wnuków, broniącym ich przed nazbyt surowymi rodzicami.
  - **Dziadek i babcia = historyk i archiwista rodzinny:** rola osoby, która jest źródłem i strażnikiem tradycji rodzinnych, pozwala zachować ciągłość pokoleniową oraz rozumieć znaczenie upływającego czasu.

- opiekuńczość i troska o dziecko pod nieobecność rodziców
- źródło bezwarunkowej akceptacji i afirmacji dziecka
- powiernicy tajemnic i przyjaciele w trudnościach
- pocieszyciele w problemach
- towarzysze beztroskich zabaw
- towarzysze wypraw do krainy fikcji i fantazji
- towarzysze nauki, czasem „uczniowie” dziecka

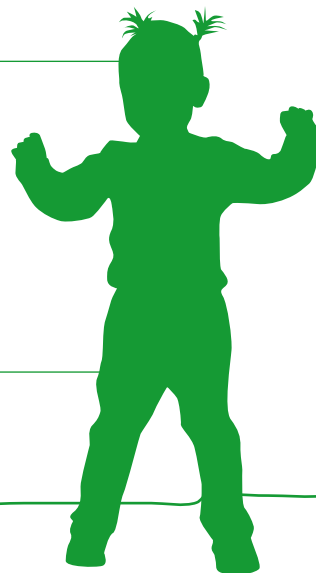
- dbałość o przestrzeganie tradycji rodzinnych, lokalnych i państwowych
- zapoznanie dzieci z historią rodziny, społeczności lokalnych oraz kraju – naturalni nauczyciele historii
- budowanie i uświadamianie dziecku ciągłości rodziny
- nauka rozumienia powiązań między teraźniejszością a przeszłością i przyszłością
- domowi archiwiści, kronikarze i fotografowie

**Dbałość o rozwój i wychowanie wnuków**

**Dbałość o rodzinę**

**Dbałość o szeroki kontekst społeczno-kulturowy (historia, tradycje)**

- wsparcie finansowe dla rodziny
- pomoc w opiece nad dziećmi w ciągu roku
- odciążenie rodziców w czasie wakacji
- dbałość o relacje w rodzinie
- mediowanie w konfliktach, pomoc w przezwyciężaniu kryzysów rodzinnych, dzięki czemu dziecku zapewniane jest poczucie bezpieczeństwa



**Rysunek 4. Rola dziadków w świecie dziecka.**

Na podstawie: Appelt, 2007.

dziadkami „wakacyjnymi”, a niektórzy tylko „daleki-  
mi krewnymi”. Bez względu jednak na charakter re-  
lacji i klimatu w rodzinie dziecka przedszkolnemu  
potrzebni są dziadkowie.

Dla wielu dzieci dziadkowie są synonimem bez-  
piecznego, ale i magicznego, tajemniczego, cza-  
sem trochę idyllicznego świata. W tym sensie  
stają się ważnym elementem pozytywnych wspo-  
mnień i doświadczeń, które przez całe życie nosi-  
my w sercu i które stanowią zasób energii i wiary  
w dobro świata, a czasami kompas na wiele kolej-  
nych dorosłych lat. Obszary aktywności dziadków  
we współczesnych rodzinach oraz ich rola w pro-  
cesie wychowania dzieci mogą przybierać różny  
charakter.

Dla dziecka przedszkolnego ważne są wszystkie  
sposoby uczestniczenia dziadków w życiu rodziny,  
bo związane są one z:

- koncentracją na dziecku, czyli z dbałością  
o rozwój i wychowanie wnuków, często z ele-  
mentami bezwarunkowej akceptacji i afirmacji  
dziecka zgodnie z aforyzmem „Dzieci są cza-  
sem dobre, czasem złe, ale wnuki są zawsze  
nadzwyczajne”
- koncentracją na rodzinie, czyli z dbałością o ro-  
dzinę, jej przetrwanie i spójność oraz stabilność  
jej istnienia
- koncentracją na historii i tradycji oraz sensie  
życia, czyli z dbałością o szerszy kontekst spo-  
łeczno-kulturowy, związany z troską o tradycje,  
dziedzictwo kulturowe i wartości ogólnoludzkie.

Dziadkowie tworzą również podwaliny pod zro-  
zumienie i budowanie własnej filozofii życia przez  
dziecko. Dają mu pretekst do refleksji nad wartoś-  
ciami, porządkiem i ładem świata oraz sensem życia  
i przemijania. Jest to szczególnie ważne w kontek-  
ście zwiększającego się dziś tempa życia w coraz

## CIEKAWOSTKA Z BADAŃ

### Dziadkowie i wnuki – wymiana międzypokoleniowa przed ekranem komputera

Łatwo zauważyć, że dzieci bardzo dobrze radzą  
sobie z urządzeniami elektronicznymi, takimi jak  
tablety, komórki czy komputery, w przeciwień-  
stwie do swoich dziadków, którzy mogli jeszcze  
nigdy w życiu nie korzystać z tego typu urządzeń.  
Jak pokazują badania, wspólne korzystanie z nich  
daje wiele korzyści i wnukom, i dziadkom. Ale to  
babcie, a nie dziadkowie, nadawały strukturę ca-  
łej interakcji – wymyślały temat, proponowały  
kolejne kroki, określały ich koniec, pomagały na-  
zywać niektóre rzeczy. Dzieci korzystały również

z umiejętności czytania i pisania swoich babć.  
Dzięki temu możliwe było kierowanie pozio-  
mem uwagi u dzieci i utrzymywanie go. Dzieci  
uczyły swoje babcie posługiwania się myszką  
komputerową. Gdy dzieci i dziadkowie nie byli  
pewni następnych kroków, zaczynali ze sobą  
rozmawiać. Babcia/dziadek werbalizowali swo-  
je myśli, które uzupełniane były przez wnuka  
lub wnuczkę. Jedna i druga strona miały możli-  
wość zdobyć i przekazać pewne kompetencje  
i umiejętności w dobrej atmosferze. Zatem na-  
uka korzystania z komputera może być przy-  
datnym narzędziem przekazu kulturowego łą-  
czącego pokolenia.

Opracowanie: Aleksandra Ratajczyk na podstawie: Kenner,  
Ruby i inni, 2008.

bardziej złożonej rzeczywistości, w której jest coraz mniej miejsca na rozważania o sensie życia i o wartościach. W tym znaczeniu dziadkowie, dzięki swemu doświadczeniu oraz mądrości życiowej, mogą stać się kompasem oraz pierwszymi przewodnikami w obszarze budowania własnej filozofii życia.

Warto zwrócić uwagę na drugą stronę medalu – nie tylko dziadkowie są potrzebni wnukom, ale również wnuki wiele wnoszą w życie swoich dziadków. Jednym z przykładów jest to, że wnuki mogą stać się dla dziadków „kładką do współczesności”, szczególnie tej związanej z nowoczesną technologią. Małe dzieci wykazują dużą biegłość i orientację w obsłudze nowoczesnych sprzętów i technologii.

Dzięki różnorodności zasobów – dziadków i wnuków – możliwa jest dwukierunkowa ich wymiana.

Jest to niezwykle korzystne dla obu stron. Dla dzieci doświadczenie przyjemności płynącej z pomocy udzielanej bliskiej i szanowanej osobie, a także pojawiające się poczucie sprawstwa i kompetencji są ważnymi doświadczeniami osobistymi.

### **3.4. Rola i zadania pracowników przedszkola, czyli o otwarciu okna na świat**

Wraz z pójściem do przedszkola świat dziecka poszerza się o kolejne znaczące osoby – o pierwszego formalnego nauczyciela. Dla wielu dzieci „Pani” staje się autorytetem w kwestiach wiedzy o świecie, a także osobą, która daje ciepło i radość, tworzy świat zabawy i wprowadza w świat nauki. Nauczyciel zaznajamia także dziecko ze światem instytucji edukacyjnych i towarzyszy mu w tym ważnym, bo przedszkolnym, okresie rozwoju.



## **DO PRZEMYŚLENIA...**

### **Rolę i zadania nauczycieli przedszkolnych można opisać słowami:**

**„Wszystkiego, co naprawdę trzeba wiedzieć o tym, jak żyć, co robić i jak się w życiu znaleźć, dowiedziałem się w przedszkolu. (...) tam się dowiedziałem, że trzeba: dzielić wszystko, postępować uczciwie, nie bić innych, odkładać na miejsce każdą znalezioną rzecz, sprzątać po sobie, nie brać nic, co do mnie nie należy, powiedzieć «przepraszam», jeśli się kogoś uraziło, myć ręce przed jedzeniem, spuszczać wodę, jeść ciepłe bułeczki i popijać zimnym mlekiem, prowadzić zrównoważone życie, trochę się uczyć i trochę myśleć, malować i rysować, i śpiewać, i tańczyć, i bawić się, i codziennie trochę popracować, po południu zdrzemnąć się”.**

Na podstawie: Fulghum, 2008, s. 12.





**Rysunek 5. Obszary pracy nauczyciela przedszkolnego: gotowość do zachowania równowagi w działaniach dziecka.**

W cytowanym zdaniu widoczna jest tendencja do zachowania równowagi między różnymi obszarami: między dbałością o siebie a wrażliwością na innych, między chęcią zaspokajania własnych potrzeb a gotowością do przestrzegania zasad i ustalonego porządku oraz między przyjemnością a obowiązkiem, zabawą i pracą.

Jednocześnie w cytacie tym widać nie tylko przyzwolenie na różnorodne działania dziecka, związane z poznawaniem i doświadczaniem świata, ale również niesamowitą przyjemność, płynącą z przejawianej aktywności. Przedszkole może stać się dla dziecka źródłem takich doświadczeń za pośrednictwem nauczycieli i innych pracowników przedszkola, kształtujących zarówno przestrzeń fizyczną, jak i społeczną w przedszkolu oraz w jego najbliższym otoczeniu.

Zadaniem nauczycieli i innych pracowników przedszkola jest przede wszystkim podążanie po śladach wytyczonych przez rodzinę, rozpoznanie potrzeb

i możliwości oraz poszerzanie kompetencji dziecka, tak aby przygotować je do kolejnych etapów rozwojowych. Działania nauczycieli przedszkolnych ma wspierać to, co Maurice Debesse, znany francuski pedagog, określił jako „otwarcie duszy dziecka ku światu”, a dotyczy to kilku obszarów.

Zadaniem nauczycieli i pracowników przedszkola jest zatem przede wszystkim budowanie bezpiecznej przestrzeni do rozpoznawania i zaspokajania własnych potrzeb i pragnień przy jednoczesnym poszanowaniu autonomii i potrzeb innych ludzi oraz zasad i norm społecznych. Oznacza to tworzenie takich sytuacji, w których dziecko może stopniowo – z nauczycielem, samodzielnie i z rówieśnikami – doświadczać skutków swojej inicjatywy i przejawiać autonomię, a także poddawać swoje działania refleksji. Dla wielu dzieci, które miały mniej pozytywnych doświadczeń w środowisku rodzinnym, nauczyciele i inni pracownicy przedszkola mogą pełnić ważną rolę w procesie wyrównywania szans – kulturowych i edukacyjnych.



Zadaniem pracowników przedszkola może być również czuwanie nad zachowaniem równowagi między skłonnościami dziecka wynikającymi z jednej strony z naturalnych tendencji rozwojowych w wieku przedszkolnym, a z drugiej z oddziaływań środowiska rodzinnego, przedszkolnego, lokalnej społeczności i mediów.

W tym sensie można określić przedszkole jako instytucję stojącą na straży zrównoważonego rozwoju dziecka poprzez wspomaganie procesu wychowania w rodzinie, wzmacnianie zasobów dziecka i jego rodziny oraz gotowość do pracy z ewentualnymi deficytami dziecka i jego rodziny.


**Tabela 4**  
**Obszary wpływu i zadania nauczyciela w przedszkolu**

Obszar wpływu	Zadania nauczyciela w przedszkolu
<b>Osobowość</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• umacnianie kompetencji kluczowych, nabytych we wcześniejszych okresach rozwoju (poczucie bezpieczeństwa, autonomia)</li> <li>• budowanie nowych kompetencji, takich jak inicjatywa, odwaga poznawcza, fantazja</li> <li>• praca w obszarze świadomości własnej płci</li> </ul>
<b>Samoświadomość i samoregulacja</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• nauka rozpoznawania własnych potrzeb i pragnień</li> <li>• nauka poznawania siebie jako osoby mającej indywidualne potrzeby i pragnienia w świecie otaczających ją innych ludzi oraz zdolnej do zaspokajania potrzeb w sposób zgodny z wymaganiami kultury i społeczeństwa</li> </ul>
<b>Funkcjonowanie społeczne</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• nauka zasad i norm społecznych</li> <li>• kształtowanie gotowości do współpracy z innymi dziećmi (młodszyimi, starszymi i rówieśnikami)</li> <li>• nauka rozwiązywania konfliktów, wspólnego ustalania celów oraz sposobów ich osiągnięcia w zabawie i w świecie realnym</li> <li>• zapoznawanie dziecka z różnymi rolami społecznymi</li> <li>• nauka społecznie akceptowanych form wyrażania emocji</li> <li>• nauka otwartego komunikowania się, form grzecznościowych</li> <li>• nauka rytuałów, tradycji</li> </ul>
<b>Funkcjonowanie poznawcze</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• rozbudzanie ciekawości świata, chęci zadawania pytań i poszukiwania odpowiedzi, eksperymentowania w świecie, doświadczanie świata za pomocą różnych zmysłów i coraz bardziej sprawnego umysłu, w tym krytycznego myślenia</li> <li>• budowanie stosunku dziecka do nauki, zadawania pytań, twórczego poznawania i przetwarzania rzeczywistości</li> <li>• uspołecznianie myślenia dziecka</li> </ul>
<b>Działanie</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• zachęcanie do twórczego kształtowania rzeczywistości w świecie realnym i do rozwijania fantazji</li> <li>• zachęcanie do podejmowania działań samodzielnie i we współpracy z innymi ludźmi (dorosłymi i dziećmi)</li> <li>• uspołecznianie działania dziecka</li> </ul>

Na podstawie: Brzezińska, Matejczuk, Mielcarek i Ratajczyk, 2014.



## NAJWAŻNIEJSZE...

- 
1. Ważnym zadaniem dorosłych – rodziców, dziadków, nauczycieli w przedszkolu – jest uczenie dziecka poruszania się nie tylko w przestrzeni fizycznej i społecznej (domowej i pozadomowej oraz przedszkolnej), ale również w społeczności lokalnej i kulturze.
  2. Brak równowagi między podstawowymi funkcjami pełnionymi w rodzinie może stanowić czynnik ryzyka i popychać wychowanie w jednym z niebezpiecznych kierunków: nadmiaru opieki, nadmiaru wsparcia, nadmiaru koncentracji na dobrach materialnych lub nadmiaru wychowania.
  3. Rola i zadania rodziców polegają na zachowaniu dynamicznej i adekwatnej do potrzeb dziecka równowagi między pełnionymi w rodzinie funkcjami.
  4. Zadaniem nauczycieli i pracowników przedszkola jest czuwanie i odpowiednie wsparcie rodziców w sytuacji dominacji jednej z funkcji poprzez odpowiednią diagnozę problemu i podjęcie edukacji rodziców.
  5. Zadaniem rodziców dziecka w wieku przedszkolnym, ale także nauczycieli i pracowników przedszkola, jest wzmacnianie i pielęgnowanie nabytych wcześniej przez dziecko kompetencji kluczowych (poczucie bezpieczeństwa i autonomia), a także praca wokół nowych rodzących się kompetencji (inicjatywy i poczucia kompetencji).



# 4 Rozdział



## Rola społecznego otoczenia rodziny i przedszkola w procesie wychowania dziecka

### 4.1. Wprowadzenie, czyli o wychowaniu do samodzielności

Bardzo ważnym pojęciem związanym z wychowaniem dziecka w wieku przedszkolnym jest samodzielność. Jest ku temu kilka powodów. Z jednej strony samodzielność doświadczana od najmłodszych lat życia staje się podstawą samoregulacji w wieku przedszkolnym oraz w późniejszych etapach życia. Stanowi ona również ważny element rozwijającej się prawidłowo inicjatywy, związanej z podstawowym kryzysem wieku przedszkolnego, a także rozwoju postawy prospołecznej. Jest ponadto ważnym czynnikiem rozwoju zabawy i poprzez zabawę. Dodatkowo, zmiany rozwojowe w obszarze fizycznym, poznawczym, komunikacyjnym, emocjonalnym i motywacyjnym czynią dziecko w wieku przedszkolnym gotowym i chętnym do samodzielnego podejmowania różnych inicjatyw, zarówno w świecie realnym, jak i w świecie fantazji. Współcześnie pojawia się wiele pokus w obszarze wychowania dzieci, za których sprawą naturalna dla wieku przedszkolnego samodzielność zostaje wypaczona, ograniczona, nawet zablokowana, bądź też przeciwnie – nadmiernie zmusza się dziecko do polegania tylko na sobie bez możliwości korzystania ze wsparcia i pomocy innych ludzi. Ograniczanie samodzielności w wieku przed-

szkolnym jest zagrożeniem dla dalszych etapów rozwoju dziecka. Między 2/3 a 5/6 rokiem życia w znacznym stopniu tworzone jest rusztowanie dla samoregulacji, niezbędne do poradzenia sobie z różnymi zadaniami wieku szkolnego, dorastania i dorosłości.

### 4.2. Rola rodziny i przedszkola w wychowaniu do samodzielności

Wychowanie do samodzielności staje się wyzwaniem naszych czasów ze względu na zmiany dokonujące się w rzeczywistości, które w jakimś stopniu tworzą dziś układ ryzyka. Warto na te pokusy i niebezpieczeństwa wychowania bez samodzielności (lub z jej nadmiarem) zwracać uwagę.

Najpoważniejsze zagrożenia dla rodzącej się samodzielności dziecka to:

**Samodzielność**

Wrażliwość i gotowość dziecka do dostrzeżenia i nazywania oraz zaspokajania swoich (indywidualnych i wspólnych z innymi ludźmi) potrzeb.

- coraz większa liczba dzieci jedynych, wychowywanych bez rodzeństwa lub kuzynostwa, przy jednoczesnej dużej liczbie osób dorosłych (dziadków, pradiadków, ciotek) zainteresowanych

wychowaniem i zaangażowanych w nie, co sprzyja nadmiernej koncentracji na dzieciach oraz tendencji do nadmiernego im pomagania i wyręczania ich

- szybkie tempo życia oraz dążenie do wygody i komfortu przez dorosłych, co nie sprzyja tworzeniu przestrzeni dla dziecka, aby mogło samodzielnie, w swoim tempie i na swój sposób wykonać dane zadanie; łatwiej i szybciej zrobić to po prostu za dziecko
- instrumentalizacja życia rodziny, kiedy to realizacja planu rodziców lub niezdrowo rozumiane „inwestowanie w dziecko” stają się ważniejsze niż budowanie dobrych relacji w rodzinie i rozwijanie samodzielności dziecka; rodzina



staje się niewolnikiem realizacji przyjętego planu i założeń dotyczących rytmu dnia, tygodnia i miesiąca, wakacji, a w tym harmonogramie często brakuje czasu na uczenie się samodzielności przez dziecko; w takich rodzinach dziecko czasami staje się „pakunkiem” dostarczającym na różne zajęcia dodatkowe, do opiekunek i instytucji

- medycyzacja życia dziecka, za której sprawą na plan pierwszy wysuwa się zapewnienie dziecku czystych i bezpiecznych warunków (wręcz sterylnych, zgodnych z normami, poradnikami) życia; w ten sposób dziecko wychowuje się „w inkubatorze”, bez możliwości samodzielnego zmierzenia się z trudnościami, do których rozwojowo staje się przecież w wieku przedszkolnym już gotowe
- dzieci mają mniej okazji do zabawy z młodszymi i starszymi kolegami i koleżankami „bez oka dorosłego”, czyli w sytuacji, kiedy opiekun zapewnia podstawowe bezpieczeństwo, ale nie kontroluje dzieci, nie wyręcza ich, nie organizuje ich działań, a raczej daje przestrzeń, by samodzielnie mogły planować działania i zmagać się z ewentualnymi trudnościami (np. w swoim pokoju, w namiocie z koców, na placu zabaw w krzakach)
- tendencja do izolacji społecznej, która może prowadzić do nadmiernej koncentracji na samodzielności; może to wynikać z przekonania, że czło-

wiek musi polegać tylko na sobie, a korzystanie ze wsparcia społecznego jest oznaką słabości – w tym przypadku dziecko staje się niewolnikiem samodzielności, a jej przejawom towarzyszy raczej lęk i obawy o efekt niż satysfakcja.

Jak jednak rozumieć samodzielność, czym jest, a czym nie jest taka samodzielność, która sprzyja rozwojowi zdrowego i szczęśliwego człowieka?

Rozwój tak rozumianej samodzielności wymaga odpowiednich ofert ze strony otoczenia – rodziny i przedszkola. Wychowanie do samodzielności powinno promować przekonanie, że dziecko przedszkolne jest nie tylko chętne, ale i w wielu aspektach już gotowe do podejmowania nowych działań oraz że możliwość samodzielnego decydowania, organizowania i realizacji działań w zabawie i życiu realnym jest swego rodzaju „paliwem” uruchamiającym zasoby dziecka oraz pomagającym mu budować nowe kompetencje i umiejętności.

Ta przedszkolna samodzielność staje się rusztowaniem dla samoregulacji w kolejnych okresach życia. W samodzielnym działaniu dziecko ma możliwość poznawania siebie i świata wokół oraz uczenia się zasad życia społecznego, co w przyszłości pomoże mu stawać się odpowiedzialnym i rozumiejącym swoje działania w świecie uczniem, a później dorosłym – obywatelem, pracownikiem, rodzicem.



## Czego dotyczy samodzielność?

samodzielność oznacza wrażliwość i gotowość dziecka do dostrzegania i nazywania swoich (indywidualnych i wspólnych z innymi ludźmi) potrzeb, a także dostrzegania możliwości ich realizacji, np. *jestem głodny, muszę odpocząć; chcemy pograć w piłkę, to trzeba posprzątać zabawki*

**samodzielność oznacza umiejętność zaspokajania swoich podstawowych potrzeb, adekwatnie do wieku i możliwości, zarówno w środowisku znanym, jak i mniej znanym:**

czynności samoobsługowe, nalanie napoju, przygotowanie kanapek w domu, w przedszkolu, u dziadków

**samodzielność oznacza gotowość dziecka do uczestniczenia w organizacji życia rodzinnego:**

pierwsze obowiązki domowe, przygotowanie posiłków, współdecydowanie w sprawach organizacji dnia, planowania czasu wolnego, wyjazdów

**samodzielność oznacza gotowość dziecka do organizacji własnego wolnego czasu:**

organizacja czasu „zajęcie się sobą” w razie potrzeby, odpowiedzialność za zabawki, organizacja zabawy z kolegami, młodszym/starszym rodzeństwem

## Cechy samodzielności

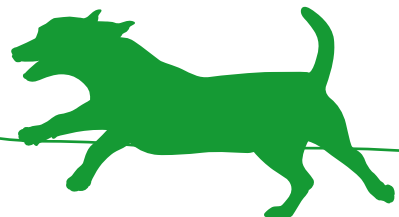
samodzielność oznacza odwagę i chęć podejmowania nowych wyzwań, i uczenia się nowych obszarów samodzielności, w tym także gotowość do poradzenia sobie zarówno z sukcesem, jak i porażką

samodzielność oznacza gotowość do korzystania ze wsparcia innych ludzi w razie potrzeby (wiem, kiedy, gdzie, kogo i jak poprosić o pomoc) oraz gotowość do jej udzielania w razie potrzeby (pomoc mamie w kuchni, pomoc w ulepieniu babki z piasku młodszemu koledze) – samodzielność to nie samotność w realizacji działań

samodzielność wiąże się z przyzwoleniem na popełnianie błędów – samodzielność to nie perfekcja, ale gotowość do chętnego, pełnego inicjatywy, odważnego działania, mimo pewnego ryzyka i obaw, które będą się pojawiały

samodzielność powinna wiązać się z radością i satysfakcją z podjętego wysiłku oraz stanowić źródło wzmocnienia wewnętrznego oraz uznania zewnętrznego

Rysunek 6. Czym jest samodzielność dziecka?



Pozwolenie na samodzielność, stworzenie przestrzeni, w której dziecko może samodzielnie (co nie oznacza samotnie) doświadczać siebie i świata, jest również wyrazem szacunku do dziecka i przejawem podmiotowego traktowania. Towarzyszenie dziecku na drodze do samodzielności jest także oznaką zaufania do niego, okazywaniem mu, że jest mądre, odpowiedzialne i może podejmować próby samodzielnego działania. Ten wyraz szacunku i zaufania przejawiany przez dorosłych może zostać uwewnętrzniony przez dziecko i stać się jego wewnętrznym przekonaniem o możliwości bezpiecznego i satysfakcjonującego brania odpowiedzialności za własne działania.

Tak rozumiana samodzielność pozwala dziecku na stopniowe przechodzenie od regulacji zewnętrznej, zależnej od dorosłych, do regulacji coraz bardziej wewnętrznej, związanej z jego własną wolą. Środowisko, zarówno domowe, jak i przedszkolne,

powinno zatem dostarczać dziecku wielu różnych ofert podtrzymujących naturalną tendencję do samodzielności oraz stwarzać wiele okazji, w których będzie miało możliwość radzenia sobie z zadaniami codziennego życia.

Najczęściej oznacza to przyzwolenie na to, żeby dziecko mogło:

1. czuć się odpowiedzialne oraz miało możliwość podejmować decyzje, planować działania i w razie potrzeby konsultować się z innymi ludźmi oraz prosić ich o wsparcie: dla dziecka przedszkolnego to odpowiedzialność za zabawki, zwierzątko w domu, współdecydowanie w kwestii planowania wolnego czasu, możliwość dokonywania wyborów ubrań, posiłków, zabaw
2. mieć poczucie wpływu na bieg zdarzeń, wyznaczane cele, przyjmowane sposoby działa-

## CIEKAWOSTKA

### **Wychowanie do samodzielności w przedszkolu: doświadczenia niemieckie**

Przedszkole nr 131 w Poznaniu brało udział w projekcie edukacyjnym *Edu-Active: Aktywne metody uczenia się w edukacji przedszkolnej*, finansowanym ze środków Unii Europejskiej w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

Uczestniczyliśmy w wizycie studyjnej w Berlinie w przedszkolach prowadzonych przez organizację Kinder in Bewegung GmbH. Poznaliśmy zasady organizacji i funkcjonowania berlińskich przedszkoli, ich program i priorytety pedagogiczne oraz obserwowaliśmy codzienne zajęcia z dziećmi, ze szczególną uwagą na aktywne uczenie

się dzieci w codziennych sytuacjach, demokrację w przedszkolach oraz problemy związane z różnorodnością kulturową i społeczną.

Pozyskaliśmy także informacje od kadry zarządzającej na temat współpracy zespołowej wychowawców w przedszkolach i ich kwalifikacji oraz doskonalenia zawodowego. Poznaliśmy koncepcję edukacji i wychowania „Przedszkoli w ruchu”, która w dużej mierze propaguje rozwijanie samodzielności i autonomii dzieci.

W odwiedzanych przedszkolach duży nacisk kładzie się na samodzielność dzieci, zarówno w zakresie samoobsługi, jak i podejmowania decyzji, brania odpowiedzialności i ponoszenia konsekwencji. Nauczyciele mają zaufanie do dzieci i dają im dużo swobody, pozwalają na popełnianie błędów, próbowanie.

Jedną z wykorzystywanych metod pracy jest metoda „otwartych drzwi”, zgodnie z którą pozwala się dzieciom na swobodny wybór różnych aktywności w przygotowanych salach, kąciakach, stwarza się możliwość samodzielnego poruszania się po budynku. Przedszkolaki uczą się przez to odpowiedzialności za siebie i inne dzieci, mają możliwość wpływu na to, czym się będą zajmować, uczą się dokonywać wyborów i planować włas-

ne działania, a także wiedzą, że ich bezpieczeństwo zależy również od nich samych. Inną zasadą jest to, że dzieci nie są przypisane do określonej grupy i sali, co wpływa na bogate i, co ważniejsze, zróżnicowane doświadczenia w kontaktach z dziećmi w różnym wieku.

Relacja: Grażyna Jankowska, dyrektor Przedszkola nr 131 w Poznaniu.

nia: dla dziecka przedszkolnego to zachęcanie do rozmów o planach, np. w trakcie przygotowywania się do rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej i wyboru placówki, słuchanie pomysłów dziecka i poważne ustosunkowywanie się do nich, przyzwolenie na decydowanie o swoich rzeczach, zabawkach, zarządzanie swoimi pieniędzmi z kieszonkowego

3. angażować się w działania razem z dorosłymi i innymi dziećmi w różnym wieku: można wtedy doświadczyć sytuacji uczenia się od siebie nawzajem oraz współpracy, jest to wspólna z innymi samodzielność, partnerstwo w działaniu w różnych formach, takich jak praca ze-

społowa, projektowa i tutoring rówieśniczy w przedszkolu, pomoc dziadkom w ogrodzie, wspólne z rodzeństwem nakrywanie do stołu i sprzątanie po posiłkach

4. uczyć się, że odpowiedzialność za siebie i za innych jest czymś naturalnym, jest elementem zaufania między ludźmi i nie musi się wiązać z poczuciem przeciążenia, winy lub innymi nieprzyjemnymi emocjami: dla dziecka przedszkolnego to uczenie spojrzenia na problem z perspektywy różnych osób, a także pozostawienie mu obszaru odpowiedzialności i wspieranie go, aby ta odpowiedzialność przynosiła poczucie dumy, satysfakcji, spełnienia.

## CIEKAWOSTKA

### Wychowanie do samodzielności w przedszkolu: doświadczenia polskie

Udział w projekcie *Edu-Active: Aktywne metody uczenia się w edukacji przedszkolnej* oraz obserwacje poczynione w niemieckich przedszkolach były inspiracją do wprowadzenia w naszym przedszkolu kilku zmian, które mają ułatwiać przedszkolakom aktywne uczenie się, doświadczanie samodzielności oraz uczenie się odpowiedzialności za siebie i inne dzieci:

- wprowadzenie śniadań w formie bufetu,

umożliwiające samodzielne przygotowywanie kanapek i dokonywanie wyboru tego, co dziecko chce zjeść; obserwujemy, że możliwość decydowania oraz wpływu na sytuację spożywania posiłków zmniejszyła problemy z jedzeniem, zwłaszcza u dzieci, które przejawiały w tym obszarze trudności

- umieszczenie w każdej sali dostępnego dla dzieci naczynia z wodą do picia – dzieci samodzielnie nalewają sobie wodę z dzbanka wtedy, kiedy mają potrzebę i ochotę napić się, co uczy je nie tylko rozpoznawania własnej potrzeby (pragnienie), ale także zaspokajania jej w wybranym przez siebie momencie, uczy



również tego, że czasami trzeba pomóc kole-dze lub poprosić o pomoc, kiedy samodzielne nalanie wody przekracza możliwości dziecka

- stworzenie kącików badawczych, umożliwiających różne manipulacje na materiałach naturalnych (kaształy, fasola, kaszka, piasek), dzięki czemu dzieci mają możliwość samodzielnego wyboru aktywności
- większy nacisk na samodzielny wybór zajęć przez dzieci – mogą same proponować tematy realizowanych projektów i dyskutować o tym, mają wpływ na to, co i w jaki sposób dzieje się w przedszkolu na co dzień
- stworzenie graficznych oznaczeń kącików, określających liczbę dzieci, które mogą w danej chwili korzystać z tego miejsca, dzięki czemu przedszkolaki samodzielnie (bez regulacji ze strony dorosłych) mogą dbać o bezpieczeństwo i czuć się odpowiedzialnymi za przestrzeganie ustalonych wspólnie z nauczycielem i innymi dziećmi zasad

- zwiększenie roli dyżurnych w salach, co uczy dzieci, że one również są odpowiedzialne za przedszkole, że nie są biernymi odbiorcami, osobami obsługiwanymi, a to z kolei powoduje, że aktywnie włączają się w przedszkolne obowiązki
- przeznaczenie większej ilości czasu na codzienne czynności, takie jak ubieranie się, spożywanie posiłków, dzięki czemu dzieci mogą realizować swoje zadania w odpowiednim dla siebie tempie, nabywają poczucia sprawstwa i kompetencji w zakresie samoobsługi oraz dostają przestrzeń na popełnianie błędów i próbowanie po raz kolejny.

Choć są to proste zmiany, już po niedługim czasie zauważyliśmy efekty w postaci większej samoświadomości i samodzielności dzieci. Mamy nadzieję, że są to ważne elementy w procesie przygotowania dziecka do szkoły oraz do dorosłości.

Relacja: Grażyna Jankowska, dyrektor Przedszkola nr 131 w Poznaniu.

### 4.3. Rola rodziny i przedszkola w rozwoju samoregulacji i motywacji wewnętrznej

Celem działań w obszarze wychowania do samodzielności jest rozwój świadomości siebie oraz gotowości do rozumienia i regulowania własnego zachowania. Wychowanie do samodzielności wpływa również na rozwijanie motywacji wewnętrznej, czyli takiej, której źródłem jest poczucie zadowolenia i spełnienia. Dzieje się to, kiedy dorośli zachęcają dziecko do refleksji nad własnym zachowaniem, celami i wartościami, namawiają do dokonywania wyborów, planowania własnych działań i realizacji własnych celów. Dzięki temu dziecko ma możliwość pracy nad takimi składnika-

mi motywacji, jak rozumienie własnych pragnień i potrzeb, ocena wartości celu, do którego się dąży, konfrontowanie możliwości osiągnięcia tego celu z własnymi zasobami lub możliwością uzyskania wsparcia.

Na przeciwnym biegunie oddziaływań wychowawczych znajduje się wychowanie oparte na nagradzaniu i karaniu. W tym przypadku podejmowane lub unikane przez dziecko działania wynikają z wpływów zewnętrznych, oczekiwanych kar lub nagród – nagród materialnych (słodczy, zabawek), słownych (pochwał), pozawerbalnych (wyrażanej uśmiechem aprobaty, pogłaskania po głowie). Z perspektywy wielu dorosłych sy-



stem wzmocnień zewnętrznych jest jedyną możliwością regulowania zachowania dziecka.

Efektom tych oddziaływań opartych na wzmocnieniach zewnętrznych jest rozwój motywacji zewnętrznej, czyli tendencji do bycia sterowanym przez innych ludzi i rozmaite okoliczności. W wieku przedszkolnym rozwój motywacji w kierunku wewnętrznej lub zewnętrznej będzie skutkował odpowiednią postawą wobec nauki w szkole oraz stosunkiem do pracy i obowiązków w dorosłym życiu.

Przykładem metody „kija i marchewki” (metody kar i nagród) jest system żetonowy, wykorzystywany często w środowisku domowym i pozadomowym. Polega on na nagradzaniu każdego pożądanego zachowania dziecka (sprzątnięcie pokoju, zabawek, „bycie grzecznym”) za pomocą ustalonego wcześniej symbolu (naklejki, rysunku słoneczka, kółka odpowiedniego koloru). Otrzymywane nagrody można, po uzyskaniu odpowiedniej ich liczby, wymieniać na atrakcyjną dla dziecka zabawkę lub inny rodzaj gratyfikacji (samochodzik, klocki, czas przed komputerem, słodycze).

Choć metoda ta jest oceniana jako skuteczna, w niewielkim

stopniu sprzyja rozwojowi motywacji wewnętrznej, gdyż nie uczy refleksji nad zasadami społecznymi,

a raczej w formie tresury wyznacza granice, w których należy się poruszać. Dziecko zamiast rozumieć, dlaczego należy sprzątać lub zachowywać się w odpowiedni sposób, dowiadyuje się, co konkretnie ma zrobić, żeby otrzymać nagrodę (litera prawa, a nie duch, jest w tym momencie ważniejsza). Dziecko uczy się również relacji opartej na zasadzie „coś za coś”. Ponadto, kiedy nagrody zostają wycofane, zachowanie pożądanego, choć wcześniej z powodzeniem wyuczone, wygasa. Polityka żetonowa sprzyja więc wyraźnie rozwojowi motywacji zewnętrznej u dziecka.

Problem systemu kar i nagród dotyczy również kar cielesnych, czyli bicia dzieci. Być może występujące nadal w Polsce przekonanie wielu jeszcze osób dorosłych na temat skuteczności fizycznego karania, a także instrumentalnego nagradzania, jako jedynej skutecznej metody wychowawczej sprawia, że w kolejnych etapach dzieciństwa, w szkole, w okresie dorastania oraz w dorosłości, mamy tak wiele osób z dominującą motywacją zewnętrzną i z deficytami w obszarze samoregulacji.

## Motywacja zewnętrzna

Motywacja, która ma swoje źródła w czynnikach będących na zewnątrz jednostki, w szczególności w systemie kar i nagród, kontrolowanych przez siły zewnętrzne – w przypadku dzieci przedszkolnych przez rodziców, dziadków i nauczycieli w przedszkolu.

## Motywacja wewnętrzna

Motywacja, która jest zależna od czynników natury wewnętrznej, a jej źródłem są wewnętrzne odczucia, takie jak poczucie zadowolenia lub spełnienia.

Na podstawie: Reber, 2000, s. 384.



## SONDAŻOWNIA

Nadmierna i niewłaściwa kontrola rodziców nad dzieckiem, czego przejawem jest styl siłowo-agresywny, staje się ważnym tematem forów internetowych dla rodziców. Duża ich część dotyczy stosowania kar cielesnych.

Badanie przeprowadzone w 2001 roku wykazało, że aż 70% Polaków akceptuje karanie w postaci klapsów i jednocześnie 51% sprzeciwia się karom fizycznym. Te nieprzystające do siebie dane procentowe wynikają z tego, że aż 22% badanych nie uważało klapsów za karę cielesną, klaps nie był dla nich „biciem” dziecka. Tylko 12% badanych sądziło, że kary cielesne źle wpływają na wychowanie.

Badanie przeprowadzone po dekadzie, w 2012 roku, opublikowane przez Rzecznika Praw Dziecka, wskazuje, że nadal ponad połowa badanych nie widzi niczego złego w przysłowiowym klapsie, a 38% akceptuje kary cielesne określane jako „lanie” i zgadza się z twierdzeniem, że „lanie jeszcze nikomu nie zaszkodziło”. Szokujące jest również przekonanie, że 29% badanych uważa bicie dzieci za skuteczną metodę wychowawczą.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę na systemową walkę z biciem dzieci. Jej przykładem może być przyjęta w 2010 roku nowelizacja ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, która wprowadziła zakaz bicia dzieci, definiując również klaps jako karę fizyczną wobec dziecka. Ponadto powstają projekty społeczne przeciwdziałające przemocy wobec dziecka oraz stosowaniu kar cielesnych, jak np.: kampania Rady Europy „Podnieś rękę przeciwko biciu dzieci”, kampania społeczna w Polsce „Kocham. Nie daję klapsów”.

Na podstawie: *Raport Rzecznika Praw Dziecka*, 2012, Dzieci, ofiary przemocy w rodzinie. Strona internetowa: [http://www.brpd.gov.pl/uploadfiles/publikacje/dzieci\\_ofiary\\_przemocy\\_w\\_rodzynie.pdf](http://www.brpd.gov.pl/uploadfiles/publikacje/dzieci_ofiary_przemocy_w_rodzynie.pdf)  
Kampania Rady Europy. Strona internetowa: <http://www.brpd.gov.pl/detail.php?recid=787> <http://poznan.naszemiasto.pl/artypul/bicie-dzieci-obop-zapytal-o-zdanie-polakow.2072470.t.id.html>  
Strona internetowa: [http://www.edziecko.pl/przedszkolak/1,79345,11877616,Nie\\_bije\\_dziecka\\_\\_ale\\_daje\\_klapsy\\_\\_\\_Polacy\\_o\\_karach.html](http://www.edziecko.pl/przedszkolak/1,79345,11877616,Nie_bije_dziecka__ale_daje_klapsy___Polacy_o_karach.html)

### 4.4. Rola rodziny i przedszkola w procesie socjalizacji dziecka

Okres przedszkolny jest ważnym czasem socjalizacji, czyli nabywania przez dziecko wiedzy, umiejętności językowych, umiejętności społecznych, przekonań i systemu wartości, które pozwalają zin-

tegrować się ze społeczeństwem i znaleźć w nim dla siebie odpowiednie miejsce. W poprzednich okresach rozwojowych – niemowlęctwie i wczesnym dzieciństwie – socjalizacja odbywała się głównie w rodzinie (grupie pierwotnej) i oparta była na relacji z bliską osobą znaczącą (socjalizacja pierwotna).

W okresie przedszkolnym mówimy o socjalizacji wtórnej. W tym czasie, równoległe do socjalizacji w rodzinie, przebiega socjalizacja 1) w instytucjach – przede wszystkim w przedszkolu, ale również na różnych zorganizowanych zajęciach dodatkowych, 2) za pośrednictwem grup rówieśniczych, kontaktów ze starszymi i młodszymi dziećmi, które w okresie przedszkolnym pełnią ważną rolę w procesie zabawy i nauki, 3) za pośrednictwem mediów (telewizja, internet).

## Socjalizacja wtórna

Proces, w którego wyniku dziecko przyswaja normy, zasady społeczne oraz zwyczaje i uznaje je za swoje, a poprzez to integruje się ze społeczeństwem oraz przygotowuje się do pełnienia funkcji społecznych. Socjalizacja wtórna odbywa się w środowisku pozadomowym, w instytucjach (np. przedszkole), grupach koleżeńskich oraz poprzez oddziaływanie mediów.

Celem socjalizacji wtórnej jest uczenie ról społecznych oraz przygotowanie do pełnienia określonych funkcji i wypełniania zadań społecznych w przyszłości. U dzieci przedszkolnych odbywa się to zarówno

poprzez doświadczenia w świecie realnym, jak i w świecie zabawy. Ważną misją przedszkola będzie zatem aktywne towarzyszenie dziecku w procesie stawiania się członkiem społeczeństwa.

Współczesne tendencje w wychowaniu dzieci przedszkolnych wskazują, że rodzice w procesie socjalizacji, czyli przygotowania dziecka do pełnienia funkcji w społeczeństwie, mogą obrać dwie różne drogi. Pierwsza z nich jest nastawiona na jak najbardziej efektywne przygotowanie

dziecka do spełniania obiektywnych wymogów społecznych, druga kładzie nacisk nie tylko na efektywność wyników, ale przede wszystkim na człowieka, jego potrzeby i uczucia.

## CIEKAWOSTKA Z BADAŃ

### Fizyczne i słowne karanie dzieci a obraz siebie

Amerykańskie badania przeprowadzone wśród dzieci w wieku przedszkolnym miały na celu odnalezienie odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób oddziałuje na dziecko stosowanie surowych kar fizycznych (uderzenie ręką lub innym przedmiotem) i słownych (krzyki). Jak się okazuje, zastosowane środki mają związek z zachowaniem dziecka lub poczuciem jego wartości, ale prawdopodobnie w inny niż zamierzony sposób.

W procesie oddziaływania kar duże znaczenie mają kompetencje emocjonalne dzieci (umiejętność rozpoznawania i rozumienia emocji). Wysoki ich poziom powoduje w miarę upływu czasu coraz większe problemy z zachowaniem wśród dzieci, które były surowo karane fizycznie,

zwłaszcza wśród chłopców. Natomiast stosowanie dotkliwych kar słownych powoduje jedynie (aż!) spadek samooceny i samoregulacji, a efekt ten jest widoczny zwłaszcza wśród dziewczynek.

Wysokie kompetencje emocjonalne dzieci mogą – paradoksalnie – potęgować negatywny efekt kary, bo emocje rodzica zaczynają być spostrzegane jako bardziej intensywne, co sprawia, że bicie czy krzyki zostaną odebrane jako niesprawiedliwe i przerażające. Wyniki te pokazują, że surowe kary oddziałują na dziecko, ale w zdecydowanie niekorzystny sposób. Co więcej, wskazują, że skuteczne kary to takie, które są zaplanowane i możliwe do przewidzenia przez dziecko jako konsekwencje jego zachowania.

Opracowanie: Aleksandra Ratajczyk na podstawie: Berzenski i Yates, 2013.



W zależności od przyjętej perspektywy i celu, który stawiają sobie rodzice, można wyróżnić 1) socjalizację nastawioną na program i 2) socjalizację nastawioną na osobę.

### Socjalizacja nastawiona na program

Ten typ socjalizacji oddaje nastawienie rodziców określane jako „inwestowanie” w przyszłość dziecka (projekt „dziecko”), a między rodzicami, np. w przedszkolu czy wśród sąsiadów, można wręcz zaobserwować rywalizację o to, kto z nich lepiej, bardziej nowatorsko, z większym zapałem „inwestuje” w swoje dziecko w różnych dziedzinach, np. przez kolejne dodatkowe zajęcia po przedszkolu, projekty, programy dla „małych geniuszy, artystów, mistrzów”.

Intencje, które leżą u podstaw takiego wyboru dorosłych, mogą być nawet słuszne: zadbanie o przyszły zawód, nauczenie wytrwałości w osiąganiu celów, rozwijanie talentów od najmłodszych lat. Jednak bez równoległego po-

budzania i wzmacniania u dziecka sfery społecznej, emocjonalnej i moralnej budowany jest tu jednak „dom bez fundamentów”.

### Socjalizacja nastawiona na osobę

Ten typ socjalizacji kładzie główny nacisk na podmiotowy charakter relacji między osobami. Celem jest nie tyle dopasowanie się do wymagań dzisiejszego świata, spełnienie standardów zewnętrznych, wykonanie programu, ile sprostanie rzeczywistości bez „zgubienia człowieka” – dziecka, siebie i innych ludzi. Dlatego socjalizacja nastawiona na osobę zwraca uwagę przede wszystkim na rozwój społeczno-emocjonalny oraz moralny.

To właśnie doświadczenia w obszarze społeczno-emocjonalnym oraz w obszarze wartości pozwalają dziecku budować kluczowe kompetencje, takie jak poczucie bezpieczeństwa, autonomię, inicjatywę i poczucie kompetencji, i poprzez to stają się fundamentem integrowania wiedzy o rzeczywistości, sobie i innych ludziach. Pomagają rozumieć, co dzieje się w otaczającym świecie fizycznym i społecznym oraz planować własne działania.

### Socjalizacja nastawiona na program

Sposób wychowania, w którym dominuje skupienie uwagi i działań na obiektywnych właściwościach rzeczywistości (spełnienie wymagań obiektywnych; ważne są wyniki, osiągnięcia; przejawia się w korzystaniu z gotowych rozwiązań, zajęć dla dzieci, programów przynoszących wymierne efekty), bez równie silnego akcentu położonego na psychologiczno-społeczne właściwości dziecka i dorosłego. Istnieje tu duże ryzyko uprzedmiotowienia dziecka, traktowania go w sposób instrumentalny.

Na podstawie: Bernstein, 1980.

### Socjalizacja nastawiona na osobę

Sposób wychowania, w którym dominuje koncentracja na właściwościach człowieka (dziecka, dorosłego), ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb, możliwości, ograniczeń, intencji i celów.

Na podstawie: Bernstein, 1980.

W okresie przedszkolnym dzięki doświadczeniom związanym z poszerzeniem świata społecznego o środowisko pozarodzinne, dzięki kontaktom z innymi dorosłymi oraz dziećmi w różnym wieku

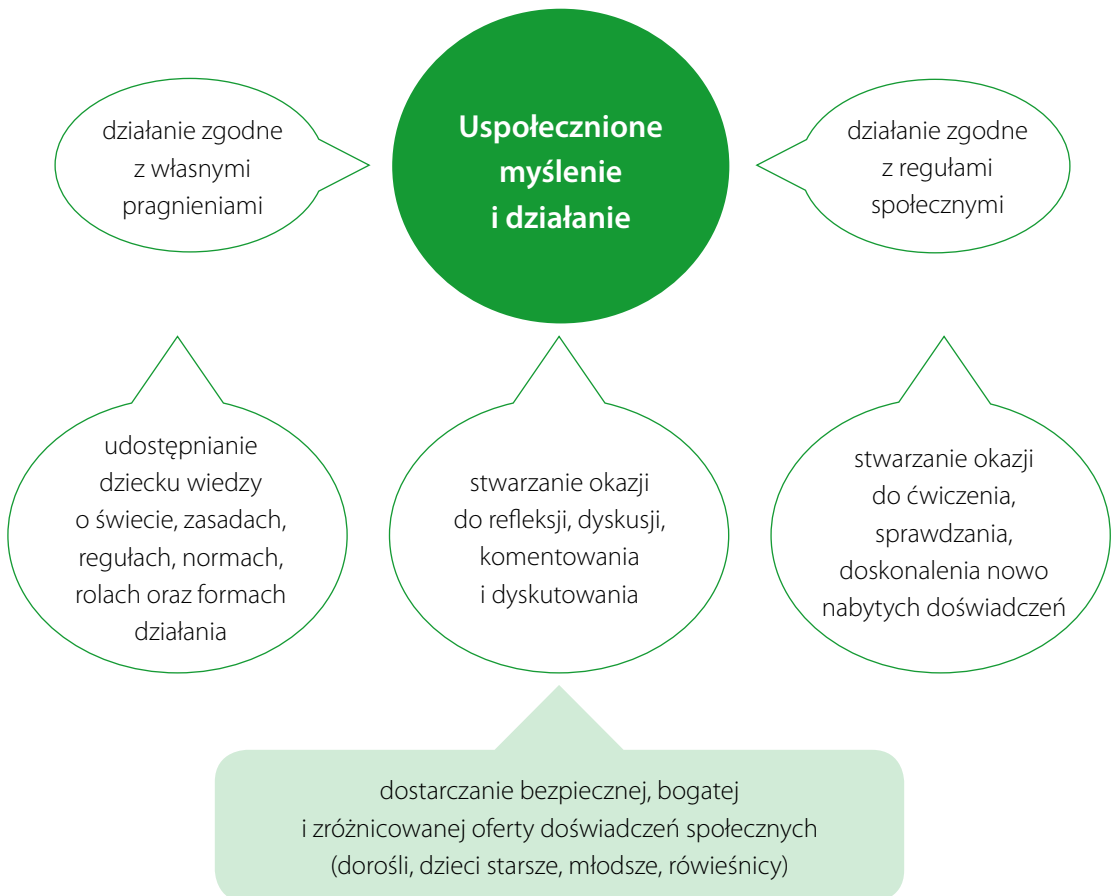


dochodzi do uspołecznienia myślenia i działania. Dziecko doświadcza i zaczyna rozumieć, że jego perspektywa spostrzegania i interpretacji świata nie jest jedyną. W tym znaczeniu uspołecznienie dotyczy gotowości do porzucenia swojej jednostkowej, jednowymiarowej perspektywy myślenia i działania pod wpływem konfliktu poznawczego, wynikającego z zaznajamiania się ze sposobami rozumienia rzeczywistości przez innych ludzi.

Nieocenioną rolę pełni w tym procesie środowisko przedszkolne. To tutaj dziecko ma możliwość doświadczania wielu konfliktów poznawczych dzięki spotykaniu się z różnymi punktami widzenia, z nowymi pytaniami, problemami, sposobami

interpretacji rzeczywistości przedstawianymi zarówno przez dorosłych, jak i przez inne dzieci. Dziecko dzięki nauczycielom przedszkolnym, a także innym osobom (młodszym, starszym dzieciom i rówieśnikom), ma szansę oglądać świat wieloma oczyma, z różnych perspektyw. Konflikty doświadczane w zabawie, nauce, wypełnianiu rytuałów codziennego dnia w przedszkolu stają się podstawą uspołecznienia, motorem napędowym rozwoju społecznego, ale również poznawczego.

Zadania rodziny i przedszkola w dużej mierze polegają na zapewnieniu dziecku odpowiednio bogatej oferty kontaktów społecznych, muszą też dać mu możliwość integrowania zdobytych doświadczeń.



**Rysunek 7. Przestrzeń rozwoju dziecka – między światem fantazji a światem realnym.**

## 4.5. Komputer, słodycze i telewizja, czyli dziecko przedszkolne w świecie pokus

Dziecko w wieku przedszkolnym, dzięki poszerzeniu środowiska społecznego o środowisko pozarodzinne, ma szansę doświadczania wielu nowych przestrzeni i przedmiotów. Problem wychowania to zatem również problem poruszania się w świecie różnorodnych pokus. Wymaga to od dorosłych podejmowania decyzji dotyczących jakości i liczby kontaktów dziecka z tymi współczesnymi pokusami (np. różne, niekoniecznie przeznaczone dla dzieci, programy w telewizji, gry komputerowe, słodycze, fast foody).

Wybierając strategię na wprowadzenie „pokusy”, np. komputera, internetu, w przestrzeń dziecka, warto sobie zadać kilka pytań dotyczących tego, jak sami jako dorośli i cała rodzina (przedszkole) traktujemy te dobra:

1. Jakie jest ich miejsce w życiu dziecka i rodziny/przedszkola: przedmiot pożądania – zakazany owoc, przedmiot systemu kar i nagród, karta przetargowa, obszar poza kontrolą rodziców, darmowa „opiekunka”, czy też ważny, ale nie jedyny, element życia wykorzystywany w działaniu jak każde inne narzędzie czy przedmiot?
2. Jaka jest rola dorosłego w obszarze kontaktu dziecka z pokusami, np. nowymi mediami: strażnik, wykładowca, sponsor gadżetów, czynnik inspirujący i otwierający nowe możliwości, mediator między światem dziecka a technologią?

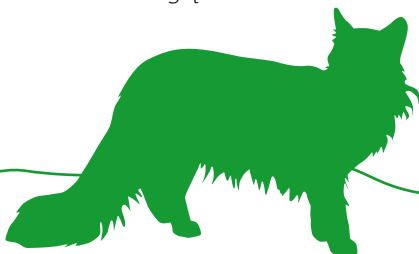
3. Czy widoczna jest równowaga: zabawa i nauka z dorosłym, z innymi dziećmi lub samodzielna a zabawa i nauka tylko z maszyną/komputerem?
4. Czy dziecko poza „pokusami” interesuje się również tradycyjnymi zabawkami i zabawami oraz innymi formami aktywności, jak oglądanie i czytanie z dorosłym książek, pójście na plac zabaw, aktywność sportowa, zabawy poza domem z innymi dziećmi?

Istnieją różne podejścia rodziców odnośnie do kontaktu dziecka z pokusami:

- od całkowitego zakazu (brak słodyczy, brak zabawek militarnych, brak telewizora w domu, zakaz dostępu do internetu)
- przez jasno sprecyzowaną zasadę dostępu (wyznaczanie dni/godzin, w których można korzystać z danego dobra, np. tylko w soboty)
- do pełnego przyzwolenia (brak jakichkolwiek ograniczeń).

Warto zastanowić się nad tym, jak te trzy podejścia wpływają na rozwój samoregulacji dziecka, jaki rodzaj motywacji promują – wewnętrzną czy zewnętrzną.

Podobne trzy podejścia rodziców można wyróżnić także w stosunku do wprowadzania nowoczesnych technologii w życie dziecka: pozbawianie kontaktu, nauka mądrego korzystania z technologii bądź przyzwolenie na korzystanie bez ograniczeń, bez dbałości o różnorodność i równowagę technologii i innych ofert. W podobny sposób można analizować konsekwencje dla innych „pokus”.



**Tabela 5**  
**Sposób wprowadzania nowych technologii i ich konsekwencje**

Niedostatek	Optymalny poziom	Nadmiar/sztywność
<p>doświadczenia związane z kontaktem ze współczesnymi „pokusami”                      na przykładzie nowoczesnych technologii</p>		
<ul style="list-style-type: none"> <li>• oderwanie od współczesnych aspektów życia, życie pod kloszem</li> <li>• rozdziewięk między światem dziecka a wymaganiami rówieśników, szkoły, przyszłej pracy zawodowej</li> <li>• ograniczona możliwość zdobywania i ćwiczenia kompetencji cyfrowych</li> <li>• brak doświadczeń związanych z wykorzystywaniem kompetencji cyfrowych w efektywnym działaniu i rozwiązywaniu problemów</li> <li>• ograniczona możliwość zdobywania doświadczenia w poruszaniu się w wielości współczesnych ofert (brak „pokusy”, brak strategii radzenia sobie i dokonywania wyborów)</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• zachowanie równowagi w ramach różnych obszarów rozwoju z uwzględnieniem specyfiki współczesnego świata</li> <li>• rozumienie miejsca technologii w życiu człowieka – to tylko jeden z elementów, ważny, ale nie jedyny</li> <li>• nadanie sensu technologii – to nie cel, ale środek, narzędzie działania, uzupełnienie innych kompetencji</li> <li>• wielość doświadczeń związanych z wykorzystywaniem kompetencji cyfrowych w efektywnym działaniu</li> <li>• nauka kultury i higieny korzystania z technologii</li> <li>• przygotowanie do efektywnego funkcjonowania w świecie technologii</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• ograniczenie możliwości rozwoju przez ograniczenie możliwości różnorodnego doświadczania świata ludzi i przedmiotów</li> <li>• ograniczenie innych ważnych aktywności, np. zabawy, nauki, pracy, realnych kontaktów z ludźmi</li> <li>• usztywnienie w obszarze podejmowanych działań, mechanizm „zakazanego owocu”</li> <li>• nadmiar w korzystaniu z technologii nie rozwija kompetencji cyfrowych</li> <li>• ograniczenie kolejnych wyborów (komputerowy przedszkolak ≠ komputerowy nastolatek)</li> <li>• uzależnienie od technologii – to nie mit – również w przypadku dzieci</li> </ul>

Ola



Ola Świata, 5 lat, CALINECZKA

## NAJWAŻNIEJSZE...

1. Osiągnięcia rozwojowe wieku przedszkolnego czynią dziecko coraz bardziej gotowym i chętnym do samodzielnego działania; samodzielność może stanowić podstawę rodzącej się samoregulacji, a także pełnić znaczącą rolę w najważniejszych dla rozwoju w tym okresie zmianach w kierunku inicjatywy, sumienia i nauki przez zabawę.
2. Pojawia się dziś wiele tendencji, które mogą stanowić zagrożenie dla rodzącej się samodzielności dziecka: ograniczanie, wyręczanie go lub nadmierne obciążenie samodzielnością, czyli pozostawienie dziecka samemu sobie i zmuszanie go do samodzielności poprzez nadmierne wymagania.
3. Przyzwolenie na samodzielność, adekwatną do możliwości dziecka, jest ze strony dorosłych przejawem szacunku i podmiotowego traktowania.
4. Doświadczenie samodzielności połączone z zachęcaniem dziecka do refleksji nad własnymi motywami działania i ich celowością może przyczynić się do rozwoju motywacji wewnętrznej.
5. Wychowanie oparte na prostym systemie wzmoceń może pobudzać funkcjonowanie dziecka w kierunku motywacji zewnętrznej i bycia osobą, której działania zależą od czynników zewnętrznych, głównie od uzyskiwanych nagród i kar oraz opinii innych osób.
6. W okresie przedszkolnym budowane są podwaliny pod charakter motywacji dla kolejnych etapów rozwoju: zewnętrznej lub wewnętrznej.



Agata Starzec, 6 lat, LINORYT



## Zakończenie



Celem podejmowanych w stosunku do dziecka w wieku przedszkolnym oddziaływań wychowawczych jest nie tylko wychowanie przedszkolaka, czyli wychowanie na „tu i teraz”, ale też wychowanie przyszłego ucznia, nastolatka i dorosłego. Przyjęcie szerszej perspektywy czasowej pozwala inaczej określać cele działań oraz wybrane strategie i narzędzia pracy rodziców, nauczycieli czy dziadków. W wychowaniu dziecka uczymy się wtedy korzystać ze wcześniej nabytych przez nie zasobów, a także mamy świadomość, że tworzymy fundamenty, które przydadzą się w kolejnych etapach jego rozwoju.

Najważniejsze obszary pracy wychowawczej w okresie przedszkolnym to:

- praca wokół rodzącej się inicjatywy i sumienia, aby dziecko mogło zbudować przekonanie i poczucie, że może realizować swoje

pragnienia, przejawiać swoją inicjatywę z jednoczesnym poszanowaniem drugiego człowieka oraz zasad i norm społecznych

- praca wokół przygotowania takich ofert, aby dziecko mogło poruszać się, poznawać i korzystać z zasobów zarówno świata realnego, jak i świata fantazji i zabawy, ucząc się jednocześnie bezpiecznego przechodzenia między nimi
- praca wokół przestrzeni do samodzielności, czyli samodzielnego działania i poczucia wpływu na rzeczywistość tak, by dziecko mogło spozstrzegać siebie jako sprawcę działań oraz by stopniowo zdobywało kompetencje i umiejętności w obszarze samoregulacji – gotowości do rozumienia i regulowania własnego zachowania w sferze poznawczej, emocji i działania.

Wskazówką do wypełnienia tych zadań może być myśl Janusza Korczaka, który mówi, że dobry wychowawca nie wtłacza, a wyzwala, nie ciągnie, a wznosi, nie ugniata, a kształtuje, nie dyktuje, a uczy, nie żąda, a zapytuje.



Marcjanna Nowak, 5 lat, SAMOCHÓD Z LODAMI

## Warto przeczytać...



1. Cegłowska, M., Szczepaniak, A., Wasik, A. (2012). Problemy rodziców dziecka w wieku przedszkolnym. *Remedium*, 5, 4–5.
2. Gołaska, P., Nowotnik, A. (2012). Mamo, dlaczego nie mogę jeść tego, co inne dzieci? Wspieranie rozwoju zdolności do samokontroli i odpowiedzialności u dzieci z cukrzycą. *Wychowanie w Przedszkolu*, 1, 5–11.
3. Kaczmarek, D., Mularska, M., Szymańska, M., Wysota, K. (2012). Dlaczego dziecko płacze za mamą? *Wychowanie w Przedszkolu*, 8, 28–31.
4. Kaczmarek, D., Szymańska, M., Wysota, K. (2012). Mały buntownik. *Wychowanie w Przedszkolu*, 7, 53–56.
5. Kaczmarek, D., Zamecka, N. (2013). ADHD – nie tylko niegrzeczne dziecko. *Wychowanie w Przedszkolu*, 6, 10–11.
6. Lewandowska, K., Mlejnek, D., Rękosiewicz, M. (2012). Uczę się współpracy! Rozwój społeczny w wieku przedszkolnym. *Remedium*, 4, 4–5.
7. Lewandowska, K., Szczepaniak, A. (2011). Kim jestem? Rozwój seksualny w wieku przedszkolnym. *Remedium*, 10, 4–5.
8. Ożadowicz, N., Rękosiewicz, M. (2011). Pobawmy się! Aktywność zabawowa w wieku przedszkolnym. *Remedium*, 6, 4–5.
9. Rękosiewicz, M. (2014). Dzieci niepełnosprawne w przedszkolu. *Przed Szkołą*, 1(13), 12–14.
10. Sienkiewicz-Wilowska, J. A. (2012a). Muzyka a rozwój dziecka. *Wychowanie w Przedszkolu*, 2, 18–22.
11. Sienkiewicz-Wilowska, J. A. (2012b). Terapeutyczna funkcja muzyki. *Wychowanie w Przedszkolu*, 3, 24–28.
12. Sienkiewicz-Wilowska, J. A. (2012c). Jak wprowadzać dziecko w świat teatru? *Wychowanie w Przedszkolu*, 6, 5–11.
13. Sienkiewicz-Wilowska, J. A. (2013a). Rola literatury w rozwoju dziecka. *Wychowanie w Przedszkolu*, 5, 18–23.
14. Sienkiewicz-Wilowska, J. A. (2013b). Wpływ filmu na rozwój dziecka. *Wychowanie w Przedszkolu*, 11, 5–8.
15. Sienkiewicz-Wilowska, J. A. (2014a). Rola sztuk plastycznych we wspieraniu rozwoju dziecka. *Wychowanie w Przedszkolu*, 3, 5–9.
16. Sienkiewicz-Wilowska, J. A. (2014b). Taniec i choreoterapia we wspieraniu rozwoju dziecka. *Wychowanie w Przedszkolu*, 9, 36–40.
17. Streb, M. (2011). Zabawy a role związane z plcią u dzieci przedszkolnych. *Remedium*, 7–8, 16–17.



Maciej Matejczuk, 4 lata, CHOINKA



## Korzystano z...



1. Appelt, K. (2007). Współcześni dziadkowie i ich znaczenie dla rozwoju wnuków. W: A. I. Brzezińska, K. Ober-Łopatka, R. Stec i K. Ziółkowska (red.), *Szanse rozwoju w okresie późnej dorosłości* (s. 79–95). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
2. Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
3. Bernstein, B. (1980). Socjolingwistyka a społeczne problemy kształcenia. W: M. Głowiński (red.), *Język i społeczeństwo* (s. 95–115). Warszawa: Czytelnik.
4. Berzenski, S. R. i Yates, T. M. (2013). Preschoolers' emotion knowledge and the differential effects of harsh punishment. *Journal of Family Psychology*, 27(3), 463–472.
5. Brzezińska, A. I. (2000). Aktywność zabawowa i jej znaczenie dla rozwoju dziecka. W: A. I. Brzezińska (red.), *Wygotski i z Wygotskim w tle* (s. 103–125). Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
6. Brzezińska, A. I. (2013). Dziadkowie, rodzice i dzieci: o relacjach między pokoleniami. *Remedium*, 2(240), 1–3.
7. Brzezińska, A. I., Appelt, K. i Ziółkowska, B. (2010, II wyd. popr.). *Psychologia rozwoju człowieka*. W: J. Strelau i D. Doliński (red.), *Psychologia akademicka. Podręcznik* (t. 2, s. 95–292). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
8. Brzezińska, A. I. i Burtowy M. (1985). *Psychopedagogiczne problemy edukacji przedszkolnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
9. Brzezińska, A. I. i Matejczuk, J. (2013a). Po co przedszkole? *Wychowanie w Przedszkolu*, 10(722), 5–9.
10. Brzezińska, A. I. i Matejczuk, J. (2013b). Kompetencje cyfrowe dzieci. *Remedium*, 11(249), 6–8.
11. Brzezińska, A. I., Matejczuk, J., Mielcarek, M. i Ratajczyk, A. (2014). Typy rodzin a czynniki ryzyka na tle współczesnych przemian. W: A. I. Brzezińska, J. Matejczuk, P. Jankowski i M. Rękosiewicz (red.), *6-latki w szkole: rozwój i wspomaganie rozwoju* (s. 197–205). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
12. Debesse, M. (1996). *Etapy wychowania*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
13. Erikson, E. H. (1997). *Dopełniony cykl życia*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
14. Erikson, E. H. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Zysk i S-ka.
15. Fulghum, R. (2008). *Wszystkiego, co naprawdę muszę wiedzieć, nauczyłem się w przedszkolu*. Katowice: Wydawnictwo KOS.
16. Jansson, T. (1978). Bezpieczeństwo i strach w książkach dla dzieci. *Literatura na Świecie*, 6, 6–9.
17. Kenner, Ch., Ruby M., Jessel, J., Gregory, E. i Arju T. (2008). Intergenerational learning events around the computer: a site for linguistic and cultural exchange. *Language and Education*, 22(4), 298–319.
18. Reber, A. S. (2000). *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
19. Schaffer, H. R. (2006). *Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
20. Schaffer, H. R. (2009). *Psychologia dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
21. Schaffer, H. R. (2010). *Psychologia rozwojowa. Podstawowe pojęcia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
22. Sękowska, M. (2000). Neopsychologiczna koncepcja rozwoju psychospołecznego Erika H. Eriksona. W: P. Socha (red.), *Duchowy rozwój człowieka* (s. 101–143). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
23. Sienkiewicz-Wilowska, J. A. (2011). Jak wprowadzać dziecko w świat kultury? *Wychowanie w Przedszkolu*, 11, 20–27.
24. Smykowski, B. (2005a). Wiek przedszkolny: jak rozpoznać potencjał dziecka. W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 165–205). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
25. Smykowski, B. (2005b). Wiek przedszkolny: jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać. W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 207–258). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
26. Szewczuk, W. (red.). (1998). *Encyklopedia psychologii*. Warszawa: Fundacja Innowacja.
27. Vasta, R., Haith, M. i Miller, S. (1995). *Psychologia dziecka*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.



## Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

### Seria I. Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Barbara Bokus, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego



Rozwój dziecka. Wczesne dzieciństwo	dr Magdalena Czub
Rozwój dziecka. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny	mgr Anna Kamza
Rozwój dziecka. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Paweł Jankowski
Rozwój nastolatka. Wczesna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Beata Ziółkowska dr Julita Wojciechowska
Rozwój nastolatka. Późna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Julita Wojciechowska dr Beata Ziółkowska

### Seria II. Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Maria Ledzińska, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego



Opieka i wychowanie. Wczesne dzieciństwo	dr Karolina Appelt mgr Monika Mielcarek
Opieka i wychowanie. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Opieka i wychowanie. Wczesny wiek szkolny	dr Sławomir Jabłoński mgr Aleksandra Ratajczyk
Opieka i wychowanie. Środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Małgorzata Wiśniewska

---

### **Seria III. Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania**

**Recenzent:** prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński, Wydział Nauk Pedagogicznych  
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu



Wczesna edukacja dziecka	mgr Aleksandra Kram mgr Monika Mielcarek
Edukacja przedszkolna	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Ratajczyk
Edukacja wczesnoszkolna	dr Barbara Murawska
Edukacja szkolna. Środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Joanna Szymczak
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Adam Mroczkowski
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Goretta Siadak

### **Seria IV. Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania**

**Recenzent:** prof. dr hab. Stanisław Kowalik, Akademia Wychowania Fizycznego  
im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu



Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesne dzieciństwo	mgr Monika Mielcarek mgr Aleksandra Ratajczyk
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wiek przedszkolny	mgr Aleksandra Ratajczyk mgr Monika Mielcarek
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesny wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Aleksandra Kram
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Wczesna faza dorastania	mgr Aleksandra Kram mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Późna faza dorastania	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Kram

notatki

---

# Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – seria II.

## Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Tom	4	5	6
Faza rozwoju	Środkowy wiek szkolny	Wczesna faza dorastania	Późna faza dorastania
Wiek w latach	8/9–11/12	11/12–14/15	14/15–19/20
Miejsce	Dom/szkoła podstawowa kl. IV–VI/środowisko pozaszkolne	Gimnazjum/środowisko pozadomowe i pozaszkolne/dom	Środowisko pozaszkolne/szkoła ponadgimnazjalna/dom
Obszary zadań / wyzwań rozwojowych	<ul style="list-style-type: none"> <li>doskonalenie się myślenia, początki myślenia formalnego</li> <li>rozwijanie się pojęć naturalnych i naukowych (efekt nauki szkolnej)</li> <li>rozwijanie się kontroli nad emocjami</li> <li>opanowywanie społecznej roli związanej z płcią</li> <li>osiąganie nowych i bardziej dojrzałych związków z rówieśnikami obojga płci</li> <li>uczestniczenie w różnych rolach w grupach rówieśniczych</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>dojrzewanie fizyczne, skok pokwitaniowy</li> <li>akceptowanie swej zmienionej fizyczności</li> <li>osiąganie emocjonalnej niezależności od rodziców i innych dorosłych</li> <li>wzrost kontroli nad emocjami</li> <li>rozwijanie się sprawności intelektualnych i pojęć</li> <li>powiększanie się pól eksploracji i wzrost częstości zachowań ryzykownych</li> <li>przyswajanie zbioru wartości oraz systemu etycznego jako przewodnika dla zachowania</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>indywidualizowanie się relacji z rówieśnikami</li> <li>powstawanie głębokich, względnie trwałych przyjaźni</li> <li>autonomia w stosunku do rodziców i innych dorosłych (także nauczycieli)</li> <li>początki moralności postkonwencyjnej</li> <li>tożsamość dotycząca roli seksualnej</li> <li>krystalizowanie się tożsamości osobistej</li> <li>wybór i przygotowywanie się do zawodu/zajęcia</li> <li>podstawy tożsamości zawodowej</li> </ul>
Obszary opieki i wychowania	<ul style="list-style-type: none"> <li>odnalezienie swojego miejsca w grupie rówieśniczej i poczucie bycia w niej akceptowanym pozwala dziecku budować pozytywny wizerunek siebie w oczach swoich i innych</li> <li>nieodzowne jest wsparcie rodziców i wychowawców, którzy uznają wzrastającą autonomię myślenia i działania dziecka widoczną w poszerzaniu pola kontaktów z rówieśnikami w sytuacjach pozaszkolnych</li> <li>w sytuacjach trudnych nadal konieczne jest zapewnianie dziecku poczucia bezpieczeństwa przez dorosłych</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>definitywny koniec okresu dzieciństwa to przedpole dla rodzącej się dojrzałości i odpowiedzialności za swe postępowanie</li> <li>nastolatek podejmuje próby sprawdzenia się w nowych rolach, często ryzykowne</li> <li>potrzebuje wsparcia dorosłych gotowych stawić czoła jego wybuchom gniewu, obrażaniu się, bezkrytycznemu zauroczeniu i brakowi dystansu do własnych decyzji</li> <li>wzmacnia się autonomia w stosunku do rodziców i nauczycieli oraz ugruntowuje tożsamość grupowa</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>w późnej fazie dorastania, u progu dorosłości następuje przejście od tożsamości grupowej do indywidualnej</li> <li>młodzież przygotowuje się do podjęcia i pełnienia nowych ról społecznych, zaczyna tworzyć projekt własnego życia</li> <li>ważną rolę pełnią relacje z nowymi – pozadomowymi i pozaszkolnymi – dorosłymi oraz rówieśnikami</li> <li>tworzą oni odmienną od dotychczasowej przestrzeń dla całkowicie samodzielnego zaspokajania potrzeb rozwojowych tego etapu życia</li> </ul>
Priorytet	wychowanie	wychowanie/ samowychowanie	samowychowanie

## **Instytut Badań Edukacyjnych**

Głównym zadaniem Instytutu jest prowadzenie badań, analiz i prac przydatnych w rozwoju polityki i praktyki edukacyjnej.

Instytut zatrudnia ponad 150 badaczy zajmujących się edukacją – pedagogów, socjologów, psychologów, ekonomistów, politologów i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych – wybitnych specjalistów w swoich dziedzinach, o różnorodnych doświadczeniach zawodowych, które obejmują, oprócz badań naukowych, także pracę dydaktyczną, doświadczenie w administracji publicznej czy działalność w organizacjach pozarządowych.

Instytut w Polsce uczestniczy w realizacji międzynarodowych projektów badawczych, w tym PIAAC, PISA, TALIS, ESLC, SHARE, TIMSS i PIRLS, oraz projektów systemowych współfinansowanych przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.